

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΘΝΙΚΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ
ΕΙΔΙΚΗ ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ ΕΠΕΑΕΚ
ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΕΝΩΣΗ
ΣΥΓΧΡΗΜΑΤΟΔΟΤΗΣΗ
ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΤΑΜΕΙΟ
ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΤΑΜΕΙΟ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ

ΠΑΙΔΕΙΑ ΜΠΡΟΣΤΑ
2^ο Επιχειρησιακό Πρόγραμμα
Εκπαίδευσης και Αρχικής
Επαγγελματικής Κατάρτισης

**Εργαστήριο Ψυχολογικών Εφαρμογών και Σχεδιασμού
Τμήμα Επικοινωνίας και Μέσων Μαζικής Ενημέρωσης, Πανεπιστήμιο Αθηνών**

***Αναπαραστάσεις Ανδρών και Γυναικών
για τη Σχέση τους με το Άλλο Φύλο:
Εικόνες του Συναισθήματος και της Σεξουαλικότητας***

*

Βιβλιογραφική Ανασκόπηση

Ερευνητική Έκθεση 1

Μπετίνα Ντάβου

Σύσση Κορίζη

Τζίνα Τασιοπούλου

Νικόλας Χρηστάκης

Παραδοτέο 1^ο: Βιβλιογραφική Ανασκόπηση, Ιούνιος 2004

Ερευνητικό Πρόγραμμα: ΠΥΘΑΓΟΡΑΣ Ι: Αναπαραστάσεις Ανδρών και Γυναικών για τη Σχέση τους με το Άλλο Φύλο: Εικόνες του Συναισθήματος και της Σεξουαλικότητας

Επιστημονική υπεύθυνη: Μπετίνα Ντάβου

Στην ερευνητική ομάδα συμμετέχουν επίσης:

Ιλένα Αποστολοπούλου, Βασιλική Γαλάνη, Ελισάβετ Εκμεκτζιάν, Ζωή Κακκαρά, Σωτηρία Λύκου, Κατερίνα Σπετσιώτου, Παναγιώτης Χαλάτσης, Αθηνά Χατζούλη.

Ευχαριστίες

Ευχαριστίες στο έργο ΠΥΘΑΓΟΡΑΣ το οποίο συγχρηματοδοτείται κατά 75% από το Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο και κατά 25% από εθνικούς πόρους.

Το έργο συγχρηματοδοτείται από το Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο και Εθνικούς Πόρους
(ΕΠΕΑΕΚ Ι) ΠΥΘΑΓΟΡΑΣ.

Περιεχόμενα

Πρόλογος	2
1. Εισαγωγή και μεθοδολογική πλαισίωση	3
<i>α) Ο στόχος της έρευνας</i>	3
<i>β) Η επιλογή της μεθόδου</i>	4
<i>γ) Οι συμμετέχοντες</i>	6
<i>δ) Η διαδικασία διεξαγωγής των συνεντεύξεων βάθους</i>	7
2. Ιστορική αναδρομή περί της σχέσης των φύλων	10
<i>α) Το φεμινιστικό κίνημα</i>	12
<i>β) Το ανδρικό κίνημα</i>	16
<i>γ) Γυναίκες και άνδρες</i>	21
3. Το ζήτημα της σεξουαλικότητας	26
<i>α) Ιστορική διαδρομή της σεξουαλικότητας</i>	30
<i>β) Η κοινωνική κατασκευή της σεξουαλικότητας</i>	33
<i>γ) Δύο γενικά μοντέλα περί σεξουαλικότητας</i>	36
<i>δ) Η σεξουαλικότητα στο πλαίσιο του αναστοχαστικού σχεδίου του εαυτού</i>	41
4. Σεξουαλικότητα και συναισθήματα	43
<i>α) Η συνάφεια</i>	43
<i>β) Η κοινωνική κατασκευή της συγκίνησης</i>	45
5. Σύνοψη του ερευνητικού στόχου	49
Βιβλιογραφία	50
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Ι	55
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΙΙ	57

Πρόλογος

Η παρούσα βιβλιογραφική ανασκόπηση αποτελεί το πρώτο παραδοτέο πακέτο εργασίας ενός εκτεταμένου ερευνητικού προγράμματος υπό τον ομώνυμο τίτλο που βρίσκεται σε εξέλιξη στο Εργαστήριο Ψυχολογικών Εφαρμογών και Σχεδιασμού του Τμήματος Επικοινωνίας και Μέσων Μαζικής Ενημέρωσης του Πανεπιστημίου Αθηνών, με επιστημονική υπεύθυνη την καθηγήτρια Μπετίνα Ντάβου. Το ερευνητικό πρόγραμμα είναι τριετούς διάρκειας και έχει χρηματοδότηση ύψους 170.000 ευρώ από το ευρωπαϊκό πρόγραμμα «Πυθαγόρας Ι».

Η παρούσα έκθεση παρουσιάζει την αναλυτική κριτική ανασκόπηση της βιβλιογραφίας, καθώς και τη συλλογιστική επί της οποίας αναπτύχθηκαν τα ερευνητικά ερωτήματα και διαμορφώθηκε η μεθοδολογία της έρευνας.

Το συνολικό πρόγραμμα περιλαμβάνει πέντε συνολικά πακέτα εργασίας (παραδοτέα) υπό τη μορφή ερευνητικών εκθέσεων. Οι υπόλοιπες τέσσερις εκθέσεις που θα εκπονηθούν κατά τη διάρκεια του προγράμματος και σύμφωνα με τη ροή της συλλογής των δεδομένων έχουν τις εξής θεματικές: αναπαραστάσεις των διαφυλικών σχέσεων στο πλαίσιο της φιλίας (παραδοτέο 2^ο), αναπαραστάσεις των διαφυλικών σχέσεων στο πλαίσιο της εργασίας (παραδοτέο 3^ο), αναπαραστάσεις των οικείων σχέσεων στο πλαίσιο του ζευγαριού (παραδοτέο 4^ο), και τέλος, τα συνολικά ευρήματα του προγράμματος αναφορικά με την επικοινωνία και τις σχέσεις των δύο φύλων στα κυριότερα πλαίσια της προσωπικής και κοινωνικής ζωής (παραδοτέο 5^ο).

1. Εισαγωγή και μεθοδολογική πλαισίωση

α) Ο στόχος της έρευνας

Οι ευρύτερες κοινωνικές εξελίξεις των τελευταίων πέντε περίπου δεκαετιών, η ανάπτυξη του φεμινιστικού κινήματος, η σεξουαλική απελευθέρωση, η είσοδος της γυναίκας στην εκπαίδευση και την αγορά εργασίας, καθώς και η εξάπλωση της χρήσης των μέσων μαζικής ενημέρωσης και η εξ αυτής ευρεία διάδοση των πληροφοριών σε όλες τις κοινωνικές ομάδες έχουν θολώσει τις διακρίσεις ανάμεσα στους θηλυκούς και τους αρσενικούς κοινωνικούς ρόλους¹ και έχουν φέρει τη γυναίκα σε μια πιο «ισότιμη» σχέση με τον άνδρα. Στον πυρήνα αυτής της σχέσης, η βίωση και η έκφραση των συναισθημάτων και της σεξουαλικότητας, έχουν αλλάξει στη σύγχρονη εποχή, ακολουθώντας τις κοινωνικο-ιστορικές εξελίξεις που επιτρέπουν την αποδοχή και την αναγνώριση της βίωσης και της εκδήλωσης των συγκινήσεων που σε άλλες ιστορικές εποχές ήταν απαγορευτικές (όπως π.χ. η επιθετικότητα και η σεξουαλικότητα) και παράλληλα προτρέπουν προς τη διαχείρισή τους με τρόπους πιο ορθολογικούς και με στόχο την προσωπική ανάπτυξη (στο πεδίο των σχέσεων, του επαγγέλματος κλπ.)².

Καθώς οι παραδοσιακοί ρόλοι των φύλων επαναπροσδιορίζονται, τίθενται υπό επαναδιαπραγμάτευση και οι τρόποι του σχετίζεσθαι μεταξύ ανδρών και γυναικών, πράγμα που δημιουργεί νέου τύπου τριβές και συγκρούσεις στην επικοινωνία των φύλων μεταξύ τους.

Οι πρόσφατες διεθνείς έρευνες δείχνουν ότι οι μετατροπές που προκαλούνται από τις κοινωνικές συνθήκες, βρίσκονται ακόμη σε μια πρώιμη φάση στο βαθύτερο ψυχολογικό επίπεδο της ατομικής ψυχολογικής ζωής. Οι άνδρες και οι γυναίκες καλούνται σήμερα να σταθούν ο ένας απέναντι στον άλλο ως «ίσοι» τόσο στο χώρο εργασίας, όσο και στην οικογενειακή και κοινωνική ζωή, αλλά δεν έχουν ακόμη βρει τους τρόπους να διαχειριστούν αυτή τη νέα «ισότητα»³. Μέρος της κρίσης που καταγράφουν οι έρευνες στις σχέσεις και την επικοινωνία των φύλων μεταξύ τους⁴ οφεί-

¹ Βλ. Meyrowitz, J. (1985), ιδιαίτερα το κεφάλαιο περί συγχώνευσης της αρρενωπότητας και της θηλυκότητας και τις μεταβαλλόμενες ομαδικές ταυτότητες (σελ. 187-225).

² Βλ. Ντάβου, Μπ. (2004), ιδιαίτερα τις σελ. 54-56.

³ Aubert, N., στο Κ. Ναυρίδης & Ν. Χρηστάκης (Επιμ.) (1997).

⁴ Βλ. ενδεικτικά Bradley, H. (1996), Canary, D. et al. (1995), Fevre, R.W. (2000) και Justad, M. (2000).

λεται στη διαχείριση της σεξουαλικότητας και του συναισθήματος στο πλαίσιο μιας πιο «ισότιμης» σχέσης και αλληλεπίδρασης, που αποτελεί και το φορέα της σχέσης, κάτι που σήμερα επιτρέπει την ανάδυση «ανδρογυνικών»⁵ χαρακτηριστικών τόσο στις γυναίκες όσο και στους άνδρες, τα οποία όμως τόσο οι γυναίκες όσο και οι άνδρες δεν είναι πάντοτε σε θέση να διαχειριστούν στον εαυτό τους και να τα αποδεχτούν στον άλλο (ιδιαίτερος, όταν τα χαρακτηριστικά αυτά εκδηλώνονται και παρεμβαίνουν στους παραδοσιακούς τρόπους διαμόρφωσης και συγκρότησης κάθε είδους ετερόφυλης σχέσης).

β) Η επιλογή της μεθόδου

Στη βιβλιογραφία, τα φαινόμενα αυτά συνάγονται κυρίως μέσα από κοινωνιολογικές ερμηνευτικές προσεγγίσεις ή από εμπειρικές (ποσοτικές κυρίως και περιγραφικές) καταγραφές για την αύξηση της συχνότητας των διαζυγίων, του αριθμού των ατόμων που ζουν μόνα, τη μείωση των ετερόφυλων και την παράλληλη αύξηση των ομόφυλων κοινωνικών συναναστροφών στις νεαρές ηλικίες, αλλά και την αύξηση των ετερόφυλων φιλικών σχέσεων, τη μειωμένη παρουσία των γυναικών στις ανώτερες θέσεις εργασίας κλπ. Αυτό που απουσιάζει σε μεγάλο βαθμό είναι η καταγραφή του τρόπου με τον οποίο *βιώνουν* αυτές τις μετατροπές οι άνδρες και οι γυναίκες σήμερα – πώς τις αισθάνονται, τι συνείδηση έχουν γι' αυτές και για τις επιπτώσεις τους, τι σκέφτονται γι' αυτές, πώς τις εντάσσουν στην καθημερινότητά τους, πώς διαπραγματεύονται τις εντάσεις και τις εναρμονίσεις τους με το άλλο φύλο, μέσα σε σχέσεις λιγότερο ή περισσότερο συνεργατικές, ανταγωνιστικές κ.λ.π.

Στόχος της παρούσας έρευνας ήταν να καλύψει αυτό το κενό διερευνώντας την εμπειρία των ίδιων των υποκειμένων μέσα από το δικό τους λόγο όπως αρθρώνεται σε μια συνέντευξη βάθους. Βεβαίως, η αφήγηση του βιώματος στο πλαίσιο μιας ερευνητικής συνέντευξης φιλτράρεται από τον τρόπο με τον οποίο το άτομο ερμηνεύει τα πράγματα, αλλά ταυτοχρόνως η αφήγηση συγκροτεί και τις ερμηνείες. Τα στοιχεία που μας δίνει μια ερευνητική συνέντευξη βάθους δεν είναι το ίδιο το βίωμα του υποκειμένου, αλλά η αναπαράστασή του γι' αυτό, δηλαδή ένα σύνθετο σύστημα ε-

---

⁵ Ο ψυχολογικός ανδρογυνισμός (androgyny) αναφέρεται στη συνύπαρξη «θηλυκών» και «αρρενωπών» (όπως ορίζονται από τις κοινωνικές συμβάσεις) χαρακτηριστικών προσωπικότητας ή συμπεριφοράς στο ίδιο άτομο, τα οποία το άτομο τα έχει αναπτύξει, τα εκδηλώνει και τα αξιοποιεί εξίσου, ανάλογα με την περίπτωση.

μπειριών, απόψεων και συναισθημάτων μέσω των οποίων τα υποκείμενα, δηλαδή οι άνδρες και οι γυναίκες σήμερα στην Ελλάδα, κατανοούν τον εαυτό τους, το άλλο φύλο, και τις σχέσεις τους, σε τρία διαφορετικά πλαίσια: (α) στο προσωπικό πλαίσιο της σχέσης του ζευγαριού, (β) στον επαγγελματικό χώρο και (γ) στο πλαίσιο της φιλίας.

Οι αναπαραστάσεις βρίσκονται στη βάση της ανθρώπινης επικοινωνίας, καθώς από αυτές ορίζονται οι κοινοί κώδικες που οδηγούν τους ανθρώπους σε αλληλεπικαλυπτόμενα νοήματα και στην αλληλοκατανόηση. Η βασικότερη μέθοδος για να μελετήσει κανείς τις αναπαραστάσεις είναι μέσα από την καταγραφή και την ανάλυση του λόγου του υποκειμένου, μέσω ερευνητικών συνεντεύξεων βάθους⁶. Ιδιαίτερως δε όταν τα ζητήματα που διερευνώνται είναι ευαίσθητα και προσωπικά, ο ερευνητής δεν έχει άλλες μεθοδολογικές επιλογές από τις αμιγώς ποιοτικές⁷. Οι ποιοτικές μέθοδοι έχουν (σε αντιδιαστολή με τις ποσοτικές) τα δικά τους κριτήρια τόσο για τον έλεγχο της αξιοπιστίας όσο και για την επιλογή των συμμετεχόντων⁸.

γ) Οι συμμετέχοντες

Στο παρόν ερευνητικό πρόγραμμα οι συμμετέχοντες επιλέγονται με συνδυασμό δύο μεθόδων: της «τυπικής περίπτωσης» και της «πολλαπλής μεταβλητότητας»⁹, ενώ ο αριθμός των συμμετεχόντων ορίζεται από την επίτευξη του «πληροφοριακού κορεσμού»¹⁰. Δεδομένου ότι οι κοινωνικές μετατροπές που περιγράψαμε πιο πάνω συντελούνται στη χώρα μας κατά την τελευταία κυρίως τριακονταετία, θεωρήσαμε

---

⁶ Για τη σημασία των ποιοτικών μεθόδων όταν το αντικείμενο της αναζήτησης είναι η εις βάθος ερμηνεία και κατανόηση ψυχολογικών διεργασιών και ζητημάτων ανθρώπινης επικοινωνίας και ιδιαίτερα για τα πλεονεκτήματα της ερευνητικής συνέντευξης βάθους βλ. ενδεικτικά Βοσνιάδου, Τ. (1997), Κυριαζή, Ν. (1998), Lindlof, T.R. (1995), Maisonneuve, J. (2001) καθώς επίσης και Mishler, E. (1996).

⁷ Βλ. αναλυτικότερα Raymond, L. (1993).

⁸ Βλ. π.χ. Creswell, J.W. (1998), Richardson, J. (1996), Banister, P., Burman, E., Parker, I., Taylor, M., Tindall, C. (2003).

⁹ Βλ. Lindlof (1995).

¹⁰ Για τις επεξηγήσεις των όρων βλ. ειδικά στον Lindlof (1995) ό.π. σελ. 124-131.

ως «τυπική περίπτωση» κάθε ενήλικο άτομο, άνδρα ή γυναίκα, ενεργό στην κοινωνική ζωή που βρίσκεται ηλικιακά σε οποιοδήποτε σημείο του χρονολογικού φάσματος των τελευταίων 30 ετών, δηλαδή από τα μέσα της δεκαετίας του '70 έως σήμερα. Η «πολλαπλή μεταβλητότητα» χρησιμοποιήθηκε για το φύλο και την ηλικιακή κατηγορία εντός της ευρύτερης περιόδου της *ενήλικης ζωής*, η οποία ορίζεται από την αναπτυξιακή ψυχολογία κατά προσέγγιση από τα 20 έως τα 65 έτη¹¹.

Οδηγηθήκαμε σε αυτές τις μεθόδους επιλογής των συμμετεχόντων επειδή εικάζουμε (από τις ήδη υπάρχουσες έρευνες και παρατηρήσεις) ότι τα άτομα στην ηλικιακή κατηγορία της μέσης ενήλικης ζωής (46-55 ετών) υπήρξαν οι κατ' εξοχήν μάρτυρες της θεαματικής μεταβολής των κοινωνικών ρόλων των φύλων, έχοντας όμως βαθιά ριζωμένες τις «παλιές αξίες και συνήθειες», ενώ αντίθετα, όσοι διανύουν το πρώτο στάδιο της ενηλικίωσης (25-35 ετών) βρίσκονται σε συνθήκες πολύ διαφορετικές από αυτές των γονιών τους, και τα πρότυπα των ρόλων και της συμπεριφοράς που υιοθέτησαν μέσω των ταυτίσεων με τους γονείς τους κατά τη διάρκεια της ανάπτυξής τους, όχι μόνον δεν είναι πλέον λειτουργικά, αλλά ίσως και ορισμένες φορές να συγκρούονται με τις σύγχρονες απαιτήσεις του κοινωνικού ρόλου του φύλου. Τέλος, όσοι διανύουν το δεύτερο στάδιο της ενήλικης ζωής (36-45 ετών) βρίσκονται ακριβώς στο επίκεντρο του στροβίλου των μετατροπών, παλινδρομώντας αβέβαια ανάμεσα στο «παλιό» και στο «καινούριο».

Όσον αφορά τον αριθμό των συμμετεχόντων, παραμένει ανοιχτός έως ότου επιτευχθεί το κριτήριο του πληροφοριακού κορεσμού. Έως ότου, δηλαδή, οι κύριες θεματικές ενότητες και τα ζητήματα που ανακύπτουν από την ανάλυση των συνευτέξεων αρχίζουν να επαναλαμβάνονται μεταξύ των συμμετεχόντων, πράγμα που σημαίνει ότι τα συγκεκριμένα ευρήματα χαρακτηρίζουν με ικανό βαθμό εγκυρότητας και αξιοπιστίας, τουλάχιστον εκείνες τις κατηγορίες των ανδρών και γυναικών που έχουν κοινά χαρακτηριστικά με τους συμμετέχοντες στην έρευνα. Το προφίλ των συμμετεχόντων παρουσιάζεται στο Παράρτημα Ι.

---

¹¹ Μολονότι η χρονολογική ηλικία δεν ανταποκρίνεται πάντοτε στο στάδιο της ψυχοκοινωνικής ωρίμανσης του ατόμου, η αναπτυξιακή ψυχολογία, λαμβάνει υπόψη ευρείες ηλικιακές κατηγορίες εντός του φάσματος από τα 25 έως τα 65 έτη, που περιλαμβάνουν κρίσιμα συμβάντα στη ζωή του ατόμου (όπως π.χ., ο γάμος, η γονεϊκότητα, ο θάνατος των γονέων, η ενηλικίωση των παιδιών κλπ.) ως χρήσιμους δείκτες για την μελέτη της ενήλικης περιόδου της ζωής. Βλ. ενδεικτικά Kimmel (1974).

δ) Η διαδικασία διεξαγωγής των συνεντεύξεων βάθους

Η προσέγγιση των συμμετεχόντων γίνεται αρχικά μέσω τρίτων με ένα γενικό ερώτημα αναφορικά με το αν διατίθενται να συμμετάσχουν σε μια έρευνα για τις σχέσεις των φύλων. Όταν η απάντηση είναι καταφατική, ένας ερευνητής τους τηλεφωνεί και τους ενημερώνει ότι η συμμετοχή τους απαιτεί διαθεσιμότητα μέγιστης διάρκειας περίπου τριών ωρών, στην οποία θα κληθούν να συζητήσουν το υπό διερεύνηση θέμα. Για την προσέγγιση του συνολικού δείγματος έως την επίτευξη του πληροφοριακού κορεσμού χρησιμοποιείται η «μέθοδος της χιονοστιβάδας»¹².

Μετά την έγκρισή τους, οι συμμετέχοντες προσεγγίζονται με ραντεβού σε δικό τους χώρο ή, εάν το προτιμούν, στο χώρο του Εργαστηρίου Ψυχολογικών Εφαρμογών και Σχεδιασμού, για τη διεξαγωγή της συνέντευξης, η οποία μαγνητοφωνείται.

Η συνέντευξη διεξάγεται «εφ' όλης της ύλης», ώστε να συλλεχθούν δεδομένα και για τα τρία σχεσιακά πλαίσια που μας ενδιαφέρουν (ζευγάρι, φίλια, εργασία) σε μία ή δύο συναντήσεις (ανάλογα με την επιθυμία και την αντοχή του κάθε συμμετέχοντα) μέγιστης συνολικής διάρκειας περίπου τριών ωρών. Επιλέξαμε τη συγκεκριμένη διαδικασία, γιατί θεωρούμε τα τρία σχεσιακά πλαίσια αλληλένδετα, αλλά και γιατί αυτό θα έδινε στο συμμετέχοντα αφενός τον απαιτούμενο χρόνο να κινηθεί σύμφωνα με ότι έχει για κείνον ιδιαίτερη προσωπική σημασία και αφετέρου την ευκαιρία να εμβαθύνει στα βιώματα και τις εμπειρίες του. Υπό αυτή την έννοια, οι συνεντεύξεις που διεξάχθηκαν ήταν ένας συνδυασμός αφηγηματικής και ημιδομημένης συνέντευξης. Αφηγηματικής, γιατί οι συμμετέχοντες καλούνταν εξ αρχής να μιλήσουν συνολικά για τη σχέση και την επικοινωνία τους με το άλλο φύλο με μια γενική προτροπή του τύπου: *«Θα ήθελα να μου μιλήσετε για τη σχέση σας με τους/τις άνδρες/γυναίκες γενικά. Με ενδιαφέρει να καταλάβω πώς σχετίζονται σήμερα οι άνδρες/γυναίκες, τι δίνουν, τι παίρνουν, τι περιμένουν από μία σχέση. Τι τους/τις ευχαριστεί, τι τους/τις*

¹² Αυτή η μέθοδος επιλογής δείγματος έχει, όπως όλες εξάλλου οι ερευνητικές τεχνικές, τα δικά της μειονεκτήματα και πλεονεκτήματα. Βασικό μειονέκτημα είναι η «αυτο-επιλογή» των συμμετεχόντων, Εφ' όσον κάθε συμμετέχων συστήνει άλλους μεταξύ των γνωριμιών του, αναπόφευκτα το δείγμα «αυτο-επιλέγεται» βάσει κοινών αξιών και τρόπων ζωής, με αποτέλεσμα να χάνουμε ως προς το «εύρος» της γενίκευσης των αποτελεσμάτων. Ωστόσο, βασικός στόχος της ποιοτικής έρευνας δεν είναι η γενίκευση, αλλά η εις βάθος κατανόηση της επιλεγμένης κατηγορίας ανθρώπων. Από αυτή την άποψη, η «αυτο-επιλογή» μετατρέπεται στην ποιοτική έρευνα σε πλεονέκτημα, γιατί εξασφαλίζει την ομοιογένεια, τουλάχιστον όσον αφορά τα κοινωνικο-ψυχολογικά χαρακτηριστικά των συμμετεχόντων. Αναλυτικότερα για τα παραπάνω βλ. ενδεικτικά Creswell (1998) ό.π., Lindlof (1995) ό.π., Richardson (1996) ό.π., Banister et al. (2003).

δυσκολεύει, τι τους/τις φοβίζει..... Με ενδιαφέρει κάθε είδος σχέσης μεταξύ άνδρα και γυναίκας, αλλά κυρίως με ενδιαφέρουν οι σχέσεις του ζευγαριού, των φίλων και των συναδέλφων. Θέλω να ακούσω την εμπειρία σας, όχι τις απόψεις σας. Δηλαδή, πώς έχετε βιώσει εσείς μέχρι σήμερα τέτοιου είδους σχέσεις... Μπορείτε να αρχίσετε από όποιο είδος σχέσης θέλετε. Ό,τι σας έρχεται πρώτο στο νου».

Ο συμμετέχων μπορούσε, λοιπόν, να ξεκινήσει και να προχωρήσει από ό,τι και όπως ήθελε, αλλά ο ερευνητής είχε κατά νου έναν οδηγό συνέντευξης σχεδιασμένο από πριν, αναφορικά με κάθε ένα σχεσιακό πλαίσιο, ώστε να βοηθηθεί να κρατήσει τη συνέντευξη εντός θέματος και να αντλήσει τις πληροφορίες που θα οδηγούσαν σε μια σχετικώς ολοκληρωμένη εικόνα για κάθε επιμέρους σχεσιακό πλαίσιο. Κατασκευάζονται, έτσι, τρεις οδηγοί συνέντευξης, οι οποίοι παρατίθενται σε αντίστοιχα παραρτήματα σε κάθε μία από τις ερευνητικές εκθέσεις που παρουσιάζουν τα επιμέρους ευρήματα για κάθε σχεσιακό πλαίσιο¹³. Ο οδηγός της συνέντευξης για κάθε ένα από τα τρία σχεσιακά πλαίσια (ζευγάρι, φιλία, εργασία) διαμορφώνεται μέσω της ανάλυσης των σημαντικότερων θεμάτων, όπως προκύπτουν από προηγούμενες έρευνες και τη βιβλιογραφία. Ο οδηγός συνέντευξης παρουσιάζεται στο Παράρτημα II.

Συνεπώς, κάθε συμμετέχων δίνει μία αναλυτική συνέντευξη για όλα τα θέματα που μας ενδιαφέρουν και τα οποία μπορούν να συνοψιστούν:(α) στους τρόπους που κατανοούν τα υποκείμενα τον εαυτό τους αναφορικά με το φύλο τους (ως «άνδρας» ή «γυναίκα», αναλόγως), (β) στους τρόπος που κατανοούν το άλλο φύλο, (γ) στους τρόπος που αντιλαμβάνονται τις ετερόφυλες σχέσεις.

Οι συνεντεύξεις μαγνητοφωνήθηκαν και η ανάλυση των ευρημάτων έγινε βάσει του απομαγνητοφωνημένου υλικού. Η μέθοδος της ανάλυσης στηρίχθηκε εν μέρει στη θεωρία της τεκμηρίωσης (grounded theory) (εφόσον, ορισμένα από τα ερευνητικά ζητούμενα προ-διαμορφώθηκαν από την ανασκόπηση της βιβλιογραφίας) και εν μέρει στην ερμηνευτική φαινομενολογική προσέγγιση¹⁴.

Στις σελίδες που ακολουθούν αναπτύσσουμε εκτενέστερα, βάσει μιας εκτεταμένης ανασκόπησης της βιβλιογραφίας τον προβληματισμό για το ζήτημα των σχέσεων

---

¹³ Αναλυτικότερα βλ. τα αντίστοιχα παραρτήματα στα: Ερευνητική Έκθεση-Παραδοτέο 2: «Ετερόφυλη φιλία», Ερευνητική Έκθεση-Παραδοτέο 3: «Εργασιακές σχέσεις» και Ερευνητική Έκθεση-Παραδοτέο 4: «Σχέσεις ζευγαριού».

¹⁴ Βλ. αναλυτικότερα Cresswell (1998) ό.π., καθώς επίσης και Madill, A., Brendan, G., Lawton, R & Stratton, P. (2005) pp 616-618.

και της επικοινωνίας των φύλων, ο οποίος αποτελεί και το θεωρητικό πλαίσιο που στηρίζει το ερευνητικό πρόγραμμα.

2. Ιστορική αναδρομή περί της σχέσης των φύλων

Συχνά η βιολογία λειτούργησε ως νομιμοποιητικό εργαλείο των κοινωνικών ανισοτήτων. Ανάμεσα σε αυτές το θέμα της ανισότητας μεταξύ ανδρών και γυναικών¹⁵ φαίνεται ότι αποτέλεσε ένα διαχρονικό και διαπολιτισμικό φαινόμενο¹⁶, στο οποίο κυριάρχησε η αντίληψη ότι το φύλο αποτελεί ένα δεδομένο της φύσης, επικράτησε δηλαδή, μια κοινωνική θεωρία του βιολογικού φύλου (sex). Παρόλα αυτά το φύλο δεν είναι μόνο ένα δεδομένο της βιολογίας, αλλά έχει και κοινωνικές «καταβολές». Θεωρείται κοινωνικά κατασκευασμένο¹⁷, από την άποψη ότι τα χαρακτηριστικά που αποδίδονται στο βιολογικό φύλο διέπονται από κοινωνικές αξίες και πρότυπα που το διαμορφώνουν. Θα μπορούσε να ειπωθεί ότι αυτά είναι που το «κοινωνικοποιούν».

Το φύλο για τον πολιτισμό μας είναι σύμβολο, είναι μια κατηγοριοποίηση με την οποία διαφοροποιείται το αρσενικό από το θηλυκό, σύμφωνα με την Strathern (1988)¹⁸. Ως σχεσιακή κατηγοριοποίηση ή και στερεότυπο, το φύλο είναι πολιτισμικά καθορισμένο, είναι μία πολιτισμική κατασκευή.

Η βιολογική προσέγγιση της διαφοράς των φύλων, εμπεριέχει μια αντίληψη για τις «φυσικές» ιδιότητες και ικανότητες ανδρών και γυναικών και συνεπώς για το τι συνιστά «κανονική» συμπεριφορά και ένα γνώμονα ηθικής αποτίμησης της ανδρικής και γυναικείας δράσης.¹⁹ Αυτό είχε ως αποτέλεσμα για όλες τις κοινωνίες να οριστούν τα δύο φύλα ως ένα σύστημα ασύμμετρο, όπου το ένα θεωρείται κατώτερο από το άλλο και αυτό το φύλο είναι σχεδόν πάντα οι γυναίκες²⁰. Οι διαφοροποιήσεις στη θέση της γυναίκας μεταξύ των διαφόρων κοινωνιών ήταν, και είναι, μεγάλες. Διαφοροποιήσεις παρατηρούνται επίσης και εντός της ίδιας κοινωνίας σε διαφορετικές χρονι-

---

¹⁵ «Ο Πλάτωνας 'τόλμησε' στην *Πολιτεία* του να αναφέρει την αναγκαιότητα της εκπαίδευσης των γυναικών, γνωρίζοντας ότι «σπέρνει καινά δαιμόνια». Ο Νίτσε προτρέπει όποιον συναναστρέφεται τη γυναίκα να μην «λησμονεί το μαστίγιο». Ο Βαϊνγκερ καταλήγει στο συμπέρασμα ότι οι γυναίκες δεν έχουν ψυχή. Ο Σοπενάουερ ότι είναι «υπανάπτυκτο γένος», ο Σταγίριτης τη θεωρεί εξελικτική αστοχία, ανεπιτυχή προσπάθεια της φύσης να δημιουργήσει άνδρα και οι Ταϊτινοί τη χρησιμοποιούσαν για το θηλασμό των χοίρων» στο Παρασκευόπουλος, Ι. Ν., κ.ά, (επιμ.) (1998) σσ. 144-147

¹⁶ Ortner S., (1994), σελ.75

¹⁷ Για αυτό και υπάρχει στην αγγλική βιβλιογραφία ο όρος "gender", ο οποίος αποδίδεται στο κοινωνικό φύλο για να το διαχωρίσει από το βιολογικό (sex)

¹⁸ στο Παπαταξιάρχης, Ε., Παραδέλης, Θ., (1992), σελ.23

¹⁹ στο Παπαταξιάρχης, Ε., Παραδέλης, Θ., ο.π. σελ.13

²⁰ Αντωνοπούλου, Χρ., (1999), σελ. 15

κές περιόδους.²¹ Η ανισότητα αντρών και γυναικών, που συχνά εκφράζεται και ως θεσμοθετημένη υποτέλεια των γυναικών, αποτέλεσε μια σταθερά κατά τον σχηματισμό των κοινωνιών, η οποία φτάνει αρκετά τροποποιημένη – αλλά όχι διαφορετική στον πυρήνα της - μέχρι τις μέρες μας.

Ο διαφυλικός καταμερισμός της εργασίας, στη βάση της βιολογίας, είχε σαν αποτέλεσμα και τον διαχωρισμό των ρόλων τους. Με την εξέλιξη των κοινωνιών, δημόσια και ιδιωτική σφαίρα διαχωρίστηκαν εντελώς, περιορίζοντας έτσι το πεδίο δράσης των δύο φύλων.²² Ο άνδρας ανέλαβε κοινωνικό ρόλο, ενσωματώνοντας τη δράση του στη δημόσια σφαίρα, ενώ η γυναίκα περιορίστηκε στην ιδιωτική, αναλαμβάνοντας τη φυσική αναπαραγωγή των κοινωνιών μέσα από το ρόλο της μητέρας και της συζύγου.

Η δύναμη και το κύρος είναι τα δύο κύρια χαρακτηριστικά του ανδρικού ρόλου, τα οποία αναγνωρίστηκαν πρώτα. Αυτός ο στερεότυπος ανδρικός ρόλος αναπαράγεται στις περισσότερες μορφές κοινωνικών σχέσεων που συνάπτουν τα δύο φύλα. Το ότι η δύναμη και το κύρος αποδόθηκε στους άνδρες ήταν αυτό που συνέβαλε στον χαρακτηρισμό της κοινωνίας μας ως «ανδροκρατούμενης». Ο έλεγχος του κατά πόσο οι γυναίκες υπερέβαιναν τα όρια του ρόλου τους ή όχι, ήταν κάτι που γινόταν με τη μεσολάβηση της ανδρικής ιδεολογίας για την υποδεέστερη θέση των γυναικών. Ο περιορισμός της γυναίκας στην ιδιωτική σφαίρα περιόρισε το πλήθος των ρόλων που μπορούσε να επιλέξει, καθώς επίσης και το φάσμα των κοινωνικών θεσμών στους οποίους είχε πρόσβαση. Το γεγονός ότι ο ρόλος τους είναι πιο περιορισμένος και παθητικός από αυτόν των ανδρών, συντέινε στην επικράτηση του ανδρικού κατεστημένου και στην κοινωνικοποίηση της γυναίκας με σχέσεις μη συμμετρικής εξουσίας ως προς τον άνδρα.

Μια ιδιότητα που αναγνωρίστηκε «τιμητικά» στη γυναικεία φύση είναι αυτή της αναπαραγωγής και της μητρότητας. Η *εξύμνηση της μητρότητας*, την κατέστησε απαραίτητο προσδιοριστικό στοιχείο της γυναικείας ταυτότητας και ουσίας και η τάση αυτή φαίνεται να επανέρχεται κατά περιόδους και ανάλογα με τις συνθήκες της κάθε εποχής. Πάντως, η μητρότητα είναι μια ιδιότητα που αναγνωρίζεται ως μοναδική στη γυναικεία φύση και αξιολογείται πολύ υψηλά, μολονότι ορισμένοι μελετητές

---

²¹ Όπως αναφέρει και ο Meyrowitz, στη Δύση η θέση των γυναικών κατά το 16^ο και 17^ο αιώνα έγινε δυσχερέστερη, στο Meyrowitz, J., (1985) σελ. 218

²² Ortner S., (1994) ο.π., σελ.77

θεωρούν ότι στην πράξη χρησιμοποιείται για να περιορίσει την κοινωνική δραστηριότητα των γυναικών. Κατά την Αντωνοπούλου «και η σύγχρονη κοινωνία όπως και οι παλαιότερες, μέσα από την επίσημη επιστημονική άποψη διαιωνίζει τη γυναικεία υποτέλεια με το επιχείρημα της μητρότητας, με το πρόσχημα της οποίας αναστέλλονται και συρρικνώνονται οι γυναικείες δραστηριότητες»²³.

Εκτός του βιολογικού παράγοντα, μια σειρά «έμφυλων πρακτικών»²⁴ της καθημερινής ζωής – δηλαδή, των πρακτικών που απευθύνονται συγκεκριμένα στο κάθε φύλο - αναπαράγει την οπτική της κοινωνίας για το πώς πρέπει να ενεργούν οι άνδρες και οι γυναίκες. Οι έμφυλες αυτές πρακτικές δεν είναι απαλλαγμένες από αξιολογικές κρίσεις. Στο κάθε φύλο αποδίδονται ιδιότητες που δεν έχουν να κάνουν με τα βιολογικά δεδομένα του φύλου, αλλά με τις κοινωνικές σημασίες που αποδίδονται σε κάθε ένα και διαμορφώνουν αυτό που είναι 'γυναικείο' και αυτό που είναι 'ανδρικό'. Η βιολογική διαφορά – ή ανατομία - που έχουν τα δύο φύλα μεταξύ τους, αναπαράγεται και ως κοινωνική διαφορά, η οποία αποκτά τη σημασία της συνήθως με όρους ιεραρχίας και εξουσίας (ανώτερου/κατώτερου)²⁵, στο πλαίσιο πολιτισμικά προσδιορισμένων αξιακών συστημάτων μολονότι τυπικά, τα δύο φύλα αναγνωρίζονται κοινωνικά ως ισότιμα, και στην πράξη, σε πολλά επίπεδα λειτουργούν πλέον ως τέτοια.

α) Το φεμινιστικό κίνημα

Με δεδομένη την υποτέλεια των γυναικών και του πιο περιορισμένου φάσματος δραστηριοτήτων που τους αναλογούσε, κάνει την εμφάνιση του το κίνημα για τη χειραφέτηση των γυναικών, στη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα, το οποίο παλεύει για εκχώρηση αυτονομίας και περισσότερων δικαιωμάτων στις γυναίκες. Παρόλα αυτά, η δουλειά του κινήματος των γυναικών αποτελούσε μια 'δύσκολη' υπόθεση, αφού ο βιολογικός ντετερμινισμός που εδραίωνε ως 'φυσική' την κοινωνική κατωτερότητα των γυναικών συνεχίζει να επηρεάζει όλη τη σκέψη του 20^{ου} αιώνα. Τη 'φυσική' αυτή κατωτερότητα του γυναικείου φύλου έναντι του ανδρικού, προσπαθεί συνεχώς

---

²³ Αντωνοπούλου, Χρ., ο.π. σελ. 17

²⁴ Bourdieu, (1980)

²⁵ στο Ortner S., ό.π. σελ.75

να την καταρρίψει ο φεμινισμός και ιδιαίτερα το λεγόμενο «δεύτερο κύμα»²⁶ του φεμινισμού από τη δεκαετία του '60 και μετά.

Κατά τον Meyrowitz αυτή η στάση, το «δεύτερο κύμα» φεμινισμού όπως προτιμούν να το ονομάζουν οι ίδιες οι φεμινίστριες, αποτελεί και τη μεγαλύτερη διαφορά του γυναικείου κινήματος μετά τη δεκαετία του '60 από τις αντιπαραθέσεις και διαμάχες μεταξύ των φύλων του προηγούμενου αιώνα. Ο φεμινισμός προσδιόρισε τις γυναίκες, όχι απλά ως ένα κοινωνικά κατώτερο στρώμα, αλλά και ως ένα καταπιεσμένο. Η προσπάθεια για εκχώρηση περισσότερων δικαιωμάτων και προνομίων αποσκοπούσε στην εξίσωση των κοινωνικών ρόλων των δύο φύλων που θα επιτυγχανόταν μέσα από την άρση της καταπίεσης των γυναικών και της επακόλουθης λιγότερης εξάρτησής τους από τους άνδρες.

Ο αγώνας των γυναικών για ισότητα δικαιωμάτων υπήρξε μακρόχρονος, πολλές φορές ακραίος²⁷ και σκληρός, αλλά τελικά κατάφερε να καταχωρηθεί στους πιο σημαντικούς κοινωνικούς αγώνες του 20^{ου} αιώνα.

Το βασικό και πρωταρχικό αίτημα για απόκτηση του δικαιώματος του εκλέγειν και εκλέγεσθαι, ήταν και το μοναδικό αίτημα που κατάφερε να ενώσει όλες τις γυναίκες από διαφορετικές κοινωνίες, φυλές και θρησκείες. Σήμερα πια το φεμινιστικό κίνημα, διεθνώς, έχει διασπασθεί. Οι ανάγκες και τα προβλήματα των γυναικών, φαίνεται πως δεν είναι πλέον και τόσο ενιαία.²⁸

Στην Ελλάδα, το φεμινιστικό κίνημα ξεκίνησε ουσιαστικά στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, όταν οι γυναίκες άρχισαν να οργανώνονται, συνεργαζόμενες με αντίστοιχες οργανώσεις του εξωτερικού, και να αγωνίζονται για την απόκτηση του δικαιώματος της ψήφου, καθώς και της ισότητας σε δικαιώματα και υποχρεώσεις γενικότερα. Όταν αυτά επιτεύχθηκαν, επήλθαν σημαντικές αλλαγές στο κοινωνικό πεδίο που δραστηριοποιούταν τα δύο φύλα.

Οι τάσεις αλλαγής που παρατηρούνται όμως, εξακολουθούν να αντισταθμίζονται από την ύπαρξη βαθιά ριζωμένων ακόμα στερεοτύπων, κάτι που ενώ αναγνωρίζεται

---

²⁶ «Το Δεύτερο Κύμα του φεμινισμού ανέπτυξε την έννοια της *πατριαρχίας* ως έναν αυτόνομο λόγο για το οικουμενικό φαινόμενο της κυριαρχίας των αντρών επί των γυναικών»: στο Παπαταξιάρχης, Ε., Παπαδέλης, Θ., ό.π., σελ.16

²⁷ Παράδειγμα οι ακραίες διασπαστικές απόψεις απομονωτισμού ή αναγκαστικής ομοφυλοφιλίας που πρόσβευαν οι λεγόμενες ριζοσπαστικές φεμινίστριες (radical feminists) δικαιολογημένες από μια άποψη και λόγω της αντίστασης που αντιμετώπιζε το φεμινιστικό κίνημα, στο Bradley, Η., (1996), σσ. 88-89

²⁸ Bradley, Η., ό.π., σελ. 4

ως διεθνές φαινόμενο,²⁹ είναι ιδιαίτερα αισθητό στις μεσογειακές χώρες: «Οι πολιτισμικές έννοιες του φύλου και της σεξουαλικότητας είναι ιδιαίτερα περίπλοκες, φορτισμένες αλλά και πολυλειτουργικές στις κοινωνίες της μεσογειακής Ευρώπης, σε αντίθεση με τις κοινωνίες του ευρωπαϊκού βορρά, όπου οι αντίστοιχες έννοιες δεν αποτελούν τις οργανωτικές αρχές άλλων τομέων της ζωής».³⁰

Ενδεικτικό παράδειγμα, ίσως όχι και το πιο σημαντικό από αυτά που μπορεί να παραθέσει κανείς, σχετικά με το πόσο βαθιά είναι χαραγμένα τα στερεότυπα, έρχεται από τα στοιχεία της απογραφής του 2001. Ανάμεσα στα δεδομένα που η Στατιστική Υπηρεσία ενδιαφέρθηκε να συλλέξει ήταν και το φύλο, και ο ρόλος, του 'αρχηγού' κάθε οικογένειας. Μια κατηγορία που δεν υφίσταται πια νομικά βάσει του νέου Οικογενειακού Δικαίου, που ισχύει στη χώρα από το '83. Διαφωτιστικές, από αυτήν την άποψη, είναι και οι δύο *Εθνικές Μελέτες* της Γενικής Γραμματείας Ισότητας προς την Επιτροπή του ΟΗΕ για την Εξάλειψη κάθε Μορφής Διάκρισης σε βάρος των Γυναικών για τις περιόδους 1981-1985 και 1986-1994.

Εκτός βέβαια από τις δυσκολίες που αντιμετωπίζουν οι γυναίκες σε ιδεολογικό επίπεδο, αυτό που περισσότερο τις αφορά και τις προβληματίζει είναι οι δυσκολίες που αντιμετωπίζουν στα πρακτικά ζητήματα της απλής καθημερινότητας. Ενώ είναι αναγκασμένες από τις απαιτήσεις του σύγχρονου τρόπου ζωής να βγουν από τα σπίτια τους, να μορφωθούν και να εργαστούν, καταλαμβάνοντας παραδοσιακά ανδρικούς χώρους με επιτυχία, δεν λαμβάνουν αντίστοιχα από το κοινωνικό σύνολο την ανάλογη θετική ανατροφοδότηση ως υποκείμενα. Προβλήματα όπως η βία και η κακοποίηση που βρίσκεται σε έξαρση διεθνώς,³¹ η σεξουαλική παρενόχληση,³² η ανερ-

²⁹ Έρευνα, που έγινε από ομάδα ερευνητών στην Αμερική, έδειξε ότι διαφορές στις αντιλήψεις ακόμα υπάρχουν και είναι έντονες, ότι οι νεαροί άνδρες αισθάνονται πιο προβληματισμένοι συναισθηματικά, αναφέρουν, περισσότερο από τους μεγαλύτερους τους ότι αισθάνονται μοναξιά ή συστολή. Οι μεγαλύτερες διαφορές ανάμεσα στους νέους, γυναίκες και άνδρες, εντοπίστηκαν στην αντίληψη που είχαν της λεγόμενης «γυναικείας φύσης». Βλ. Robertson, M., Johnson, Ann L., et al., (2002). Οι άνδρες δεν φαίνεται να είναι συμφιλιωμένοι με την γυναικεία χειραφέτηση. Απλά τώρα πια δεν είναι "πολιτικά ορθό" να εκφράσουν αυτή τους την άποψη και προτιμούν "να δαγκώνουν τη γλώσσα τους". Αυτό τουλάχιστον ήταν το συμπέρασμα έρευνας σε νεαρούς φοιτητές, δες αναλυτικά στο Gough, B.(2001)

³⁰ Παπαταξιάρχης, Ε., Παραδέλης, Θ., ό.π., σελ. 44

³¹ Αξίζει, ίσως, εδώ να αναφερθεί ότι οι θύτες δεν είναι κάποια περιθωριακά άτομα, αλλά κατά τα άλλα ευυπόληπτοι πολίτες των δυτικών πολιτισμένων κοινωνιών. Ιδιαίτερα η ενδοοικογενειακή βία αποτελεί το πλέον αποσιωπημένο έγκλημα. Μόνο στην Ε.Ε. μία στις πέντε γυναίκες έχει εμπειρία βίαιης συμπεριφοράς από το σύντροφό της, ενώ σύμφωνα με στοιχεία του ΟΗΕ, η συζυγική βία προκαλεί περισσότερους θανάτους γυναικών από όσους καταγράφονται από τον καρκίνο, Καραμάνου, Α., Λάζος, Γ. & Ρουμπάνη Ν., 23/8/2003

³² Σύμφωνα με τα στοιχεία του *Equal Employment Opportunity Commission* του '94, μία στις δυο γυναίκες θα αποτελέσουν θύματα παρενόχλησης κατά τη διάρκεια της επαγγελματικής τους ζωής.

για που μαστίζει περισσότερο τις γυναίκες, η περιορισμένη παρουσία τους στα κέντρα λήψης αποφάσεων, η ανισομερής κατανομή των οικιακών ευθυνών με τους συζύγους τους, για να αναφέρουμε μόνο μερικά, επιμένουν να αναχαιτίζουν τις προσπάθειες ισότητας και αυτονομίας.

Οι φεμινίστριες διεκδίκησαν και διεκδικούν ίσα δικαιώματα με τους άντρες στην εργασία, την οικονομική ανεξαρτησία, την κοινωνική ένταξη και την πολιτική ζωή, με άλλα λόγια διεκδίκησαν μια γενικευμένη θεσμική ισότητα, την οποία σήμερα έχουν εδραιώσει σε σημαντικό βαθμό.

Λέγεται ότι το αίτημα της ισότητας, για να αποδειχθεί επιτυχές, θα πρέπει να γίνει και βίωμα και βίωση ισότητας. Οι νοοτροπίες, οι στάσεις και οι προκαταλήψεις όμως, δεν αλλάζουν τόσο εύκολα αφού «η ταυτότητα του φύλου εντάσσεται σε μια πολιτισμική, ιστορική, κοινωνική και ψυχολογική πραγματικότητα πολυεπίπεδη, που μέσα από τις ταυτίσεις και τους κώδικες των σημάτων και της γλώσσας συγκροτεί το υπόβαθρο της ύπαρξής μας».³³ Στερεότυπα που ακόμα πολλές γυναίκες κατέχουν, ακόμα και αυτές που ο τρόπος ζωής τους φαίνεται να συμφωνεί περισσότερο με το ιδεώδες της απελευθερωμένης γυναίκας. Αυτό που πρέπει να σημειωθεί είναι ότι ναι μεν η σύγχρονη γυναίκα βρίσκεται σε καλύτερη θέση από ό,τι παλιά, αλλά αυτό δεν σημαίνει ότι μειώθηκε η κοινωνική της απόσταση από τον άνδρα, όπως διαβεβαιώνει σε έρευνα του και ο Γρ. Λάζος (1997).

Σήμερα οι γυναίκες δεν απαιτούν απλώς ίσα δικαιώματα, αλλά την αντιμετώπισή τους ως «άτομα» ισότιμα των ανδρών, μολονότι ορισμένες φορές δεν ξέρουν και οι ίδιες πώς ακριβώς να πράξουν με ισοτιμία. Οι επί αιώνες βαθιά ριζωμένοι κοινωνικοί ρόλοι των φύλων έχουν παγιώσει πρακτικές και τρόπους του σχετίζεσθαι που συγκρούονται με τις «πολιτικά ορθές» σύγχρονες απόψεις περί ισότητας, δημιουργώντας σύγχυση τόσο στις γυναίκες όσο και στους άνδρες³⁴.

β) Το ανδρικό κίνημα

Ενώ μέχρι πρόσφατα ήταν οι γυναίκες αυτές που απασχολούσαν σχεδόν αποκλειστικά την επιστημονική έρευνα, τη φιλοσοφική και καλλιτεχνική πένα, εδώ και

³³ Ιγγλέση, Χ., (1998), σελ. 219

³⁴ Αυτή τη σύγχυση που μελέτησε η Βοσνιάδου, στα πλαίσια της διδακτορικής της διατριβής, σε σχέση κυρίως με τις διαδικασίες ταύτισης και διαφοροποίησης από την 'αρχαϊκή' μητέρα, φτάνει στα όρια μιας «ψυχοκοινωνικής παθολογίας αμφιθυμικού τύπου», στα Βοσνιάδου, Τ. (1997, 2000 & 2002)

δύο δεκαετίες περίπου, οι 'προβολείς' στρέφονται στον άνδρα, σαν αυτός να μετατράπηκε ξαφνικά σε 'άγνωστο πλανήτη'. Η ανάλυση και καταγραφή της ανδρικής ταυτότητας και των κοινωνικών προτύπων της 'αρρενωπότητας' αποτελεί πλέον δημοφιλές αντικείμενο, όχι μόνο για την επιστήμη αλλά και την καλλιτεχνική παραγωγή.

Η ανδρική δυσαρέσκεια και η σύγχυση που προκάλεσαν οι ραγδαίες εξελίξεις και μεταβολές που επέβαλε το φεμινιστικό κίνημα, άρχισε να εκφράζεται περισσότερο οργανωμένα με την εμφάνιση του λεγόμενου «ανδρικού κινήματος», κυρίως στις ΗΠΑ κατά τα τέλη της δεκαετίας του '70, την ακαδημαϊκή έκφρασή του σε αγγλοσαξονικές κυρίως χώρες, με τις λεγόμενες «ανδρικές σπουδές»,³⁵ την έκδοση αντίστοιχου επιστημονικού περιοδικού με τον ίδιο τίτλο³⁶ και την εμφάνιση μεγαλύτερων ή μικρότερων 'απελευθερωτικών'³⁷ ανδρικών ομάδων. Πολλοί από αυτούς, άνδρες και γυναίκες, που ασχολούνται με το νέο αυτό γνωστικό αντικείμενο, αποκαλούν τους εαυτούς τους 'φεμινιστές' και δανείζονται από το φεμινιστικό κίνημα, που έχει πια πολύχρονη εμπειρία, τα μεθοδολογικά του εργαλεία. Το φεμινιστικό κίνημα όμως από την άλλη, έχει σοβαρές επιφυλάξεις για αυτές τις εξελίξεις και τις αντιμετωπίζει με σκεπτικισμό.³⁸

Την αρχική αντίδραση των ανδρών προς το φεμινιστικό κίνημα ακολούθησε η απογοήτευση μιας ανακάλυψης: «η γυναικεία απελευθέρωση είναι βαθιά –... πρώτ' απ' όλα- *απελευθέρωση του ίδιου του άνδρα* από όλες τις προκαταλήψεις του...».³⁹ Νέα ανδρικά πρότυπα προκύπτουν, καταδεικνύοντας έτσι ότι η αρρενωπότητα δεν είναι πλέον αυταπόδεικτη, όπως θέλαμε να πιστεύουμε μέχρι τώρα, ούτε χωροχρονικά σταθερή.

Πρόκειται όμως για μια διαδικασία μετάβασης που από ό,τι φαίνεται δεν είναι καθόλου εύκολη. «Πολλοί άνδρες βρέθηκαν αντιμέτωποι με μια αίσθηση αφάνειας,

³⁵ Το 1984 υπήρχαν 40 μαθήματα πάνω στις λεγόμενες «ανδρικές σπουδές» ενώ το 2000 υπολογίστηκαν στα 200, Urschel, J. K., (2000) σελ.408

³⁶ Αξίζει να σημειωθεί, όπως φαίνεται και από τους συμμετέχοντες σε αυτό το περιοδικό αλλά και από τις μαρτυρίες τους, ότι πολλές είναι οι γυναίκες, κάποιες φορές και περισσότερες, οι οποίες συμμετέχουν είτε ως εισηγήτριες σε τέτοια μαθήματα είτε ως φοιτήτριες. Μια ερμηνεία αυτού του φαινομένου θα μπορούσε ίσως να είναι διότι «θεωρούν ότι έχουν περισσότερα να κερδίσουν από την κατανόηση της υπάρχουσας κατάστασης χωρίς να είναι υπόλογες, έτσι τουλάχιστον νομίζουν, ή υπεύθυνες για αυτήν», στο Sommer, V. L., (2000) σελ. 397.

³⁷ Όπως για παράδειγμα το *Fathers United for Equal Justice*, που διεκδικεί ισοτιμία στο δικαίωμα ανάληψης της επιμέλειας των παιδιών και από τους δύο γονείς όταν χωρίζουν, στο Meyrowitz, J., (1985), σελ. 193

³⁸ Δες για παρ. Zook, M. S., (2002); Sommer, V. L., (2000); Justad, M. J., (2000); Urschel, J. K., (1999) και (2000); Kann, M. E., (2000)

³⁹ Πρυνεντύ, Ζακύ, (1998), σελ. 51, υπογράμμιση του ίδιου

εγκλωβισμένοι ανάμεσα σε κανόνες που δεν άρμοζαν πλέον στις μεταβαλλόμενες συνθήκες και στην απουσία αντίστοιχων, που θα μπορούσαν να καθορίσουν τους νέους τους ρόλους ως άνδρες».⁴⁰ Αυτή η σημερινή κρίση δεν είναι πρωτοφανές φαινόμενο. Η μόνη διαφορά είναι ότι, σήμερα, είναι κοινωνικά πιο διαδεδομένη και πιο βαθιά. Το 17^ο και 18^ο αιώνα αφορούσε κυρίως τις άρχουσες τάξεις, ενώ η κρίση κατά τα τέλη του 19^{ου} αιώνα ήταν επίσης διαδεδομένη και αρκετά έντονη.⁴¹

Στη Γαλλία, οι *Επιτηδευμένες* (Précieuses), τη δεκαετία 1650-1660, αντιδρούν στην ανδρική 'χοντροκοπιά', απαιτούν ελευθερία στον έρωτα, διαφωνούν με τον προσυμφωνημένο γάμο και ζητούν την αποδέσμευσή τους από τις υποχρεώσεις της μητρότητας.⁴² Λίγοι είναι αυτοί που αποδέχονται τις απόψεις τους, οι Επιτηδευμένοι (Précieux), αλλά η τάση προς μια πιο εκλεπτυσμένη συμπεριφορά αφορά όλους. Οι άνδρες φαίνεται να προσαρμόζονται με την υιοθέτηση θηλυπρεπούς συμπεριφοράς - αβρότητα στις λέξεις και τις πράξεις - και ένδυσης - περούκες με μακριά μαλλιά, εντυπωσιακά φτερά, τραχηλιές, πούδρες, ρουζ και ψεύτικες ελιές στο πρόσωπο.⁴³ Στη Μεγάλη Βρετανία η μεγαλύτερη κρίση της 'αρρενωπότητας' εμφανίζεται μεταξύ του 1688 και 1714. Οι γυναίκες απαιτούσαν πιο τρυφερούς συζύγους και θηλυκούς άνδρες. Η αντίδραση από τους άνδρες της εποχής ήταν σφοδρή. Οι λιβελογράφοι κατηγορούσαν όσους άνδρες 'ενέδωσαν' σε αυτές τις απαιτήσεις ως σεξουαλικά διεστραμμένους και ομοφυλόφιλους.⁴⁴ Ως απάντηση στην αντίδραση αυτή αναπτύχθηκε ο ολοκληρωτικός διαχωρισμός των φύλων στη βάση των εξαγγελιών της βιολογίας, που έχει τις ρίζες του στην αρχαιότητα. Μέχρι τον 18^ο αιώνα ο άνδρας κατοχυρώνει την εξομοίωσή του με την έννοια 'άνθρωπος', με το να παρουσιάζεται ως 'πρότυπο' φύλο. Ως αποτέλεσμα, σε πολλές γλώσσες, οι έννοιες 'άνδρας' και 'άνθρωπος' να ταυτίζο-

---

⁴⁰ Urschel, J. K., (2000), σελ.408

⁴¹ Badinter, E., (1994), σελ. 27

⁴² Ο Καρζής αναφέρει ότι την περίοδο της φεουδαρχίας «Πλούσιοι και φτωχοί γονείς έσπευδαν να παντρέψουν μικρά-μικρά τα κορίτσια τους, άλλα με μεσόκοπους άντρες και άλλα με συνομήλικους πιτσιρικούς», Καρζής, Θ., (1997), σελ. 113. Αναφέρει γάμους που συντελέστηκαν σε ηλικία δύο και τριών ετών. Την άδεια γάμου παραχωρούσαν οι γαιοκτήμονες, οι δικαστές και οι μοναχοί. Σε αντίθετη περίπτωση ο γαιοκτήμονας είχε το δικαίωμα να τιμωρήσει όσους παρέκαμπταν την εξουσία του. Αν μια γυναίκα αρνιόταν την πρόταση γάμου κάποιου αυτός είχε το δικαίωμα να την απαιτήσει με τη βία. Η Εκκλησία τέλος θεωρούσε το αίσθημα μεταξύ των συζύγων εντελώς απαράδεκτο. (στο ίδιο, σσ. 101-109)

⁴³ Badinter, E., ό.π., σσ. 28-9. Ο Ellias αναφέρεται σε αυτές τις εξελίξεις ως την πρώτη «χειραφέτηση στην αυλική-απολυταρχική κοινωνία» της γυναίκας, που συμπίπτει με την εμφάνιση του ρομαντισμού, όπως αναφέρθηκε στο προηγούμενο κεφάλαιο, σελ. 13, Ellias, N., ό.π., σελ. 298.

⁴⁴ Badinter, E., ό.π., σσ. 27-30

νται, ενώ η γυναικεία φυσιολογία θεωρείται από βιολογική άποψη, κατώτερη εξελικτικά από του άνδρα.⁴⁵

Η βιομηχανική επανάσταση και ο εκδημοκρατισμός σε Αμερική και Ευρώπη, στα τέλη του 19^{ου} και τις αρχές του 20^{ου}, δημιουργεί νέες οικονομικές και κοινωνικές ανακατατάξεις, που προκαλούν μια νέα 'ανδρική κρίση'. Ο άνδρας πια δεν αντλεί ικανοποίηση από την εργασία του, η οποία είναι αυτοματοποιημένη και μηχανική, και τον αποξενώνει από το προϊόν των κόπων του. Συγχρόνως, η γυναίκα μορφώνεται, διεκδικεί δικαιώματα και εισχωρεί σε παραδοσιακά ανδρικούς χώρους. Οι διαχωριστικές γραμμές ανάμεσα στα φύλα απειλούνται και η ανδρική αντίσταση εντείνεται. Ορισμένοι μάλιστα σχολιάζουν ειρωνικά, πως οι άνδρες ανησυχούν ότι θα έρθει κάποια στιγμή η μέρα που οι γυναίκες θα απαιτήσουν από αυτούς «όχι μόνο να φτιάχνουν γλυκά αλλά ακόμα και να θηλάζουν!»⁴⁶.

Ωστόσο, ο Παγκόσμιος Πόλεμος των αρχών του προηγούμενου αιώνα, έφερε ένα τέρμα σε αυτήν την κρίση ή τουλάχιστον την ανέβαλε προσωρινά. Εκείνη την εποχή παρατηρήθηκε μια αναζωπύρωση της αντίδρασης προς τη γυναικεία απελευθέρωση που υποστηρίχθηκε από φιλοσόφους, ψυχολόγους, βιολόγους, ιστορικούς και ανθρωπολόγους. Η χειραφετημένη γυναίκα δεν είναι πλέον το «ήρεμο καταφύγιο του άνδρα» και δεν μπορεί να είναι καλή μητέρα. Ορισμένοι μάλιστα υποστήριξαν ότι η εμφάνιση του ναζισμού στην Ευρώπη δεν ήταν ένα φαινόμενο άσχετο προς αυτές τις εξελίξεις.⁴⁷ Στην Αμερική, οι αντιστάσεις των ανδρών απέναντι στη γυναικεία απελευθέρωση εκφράστηκαν ως αντιστάσεις κατά του 'εξευρωπαϊσμού' και της εκθήλυνσης της κουλτούρας. Σε αντιστάθμισμα, και για τη σωστή διαπαιδαγώγηση των νέων αγοριών, καθιερώθηκε ο θεσμός του προσκοπισμού, το μπέιζμπωλ και το ποδόσφαιρο έγιναν δημοφιλέστατα, ο *Ταρζάν* του Edgar Rice Burroughs, που αρχίζει να εκδίδεται το 1912, έφτασε σε πωλήσεις τα 36 εκατομμύρια αντίτυπα. Οι Αμερικανίδες που

---

⁴⁵ Δες για παράδειγμα την πολύ ενδιαφέρουσα παρουσίαση του τρόπου που οι εξελίξεις στην επιστήμη της βιολογίας, κατά τα τέλη του 18^{ου} αιώνα και τις αρχές του 19^{ου}, χρησιμοποιήθηκαν για τον περιορισμό της γυναικείας σεξουαλικότητας και του ρόλου της στη μητρότητα, από τον Thomas Laquer, (1987)

⁴⁶ Laquer ό.π., σελ. 33

⁴⁷ Ο αντισημιτισμός του Εβραίου Βαϊνγκερ, που ασπάσθηκε τον προτεσταντισμό, μόνο με το μισογυνισμό του μπορεί να συγκριθεί, ό.π., σσ. 33-35. Ούτε βέβαια άσχετο και προς τα σύγχρονα φαινόμενα φασισμού, δες για παρ. Walzer, A., (2002).

αγωνίζονταν για ισότητα θεωρούνται 'τρίτο φύλο ή ομοφυλόφιλες που ανδροφέρουν'.⁴⁸

Για ορισμένους μελετητές, η απάντηση των ανδρών στα κατά καιρούς κινήματα απελευθέρωσης των γυναικών διαπλέκεται στενά με ψυχολογικές παραμέτρους της ανάπτυξης της ταυτότητας του φύλου που θεωρείται πιο περίπλοκη για τους άνδρες απ' ό,τι για τις γυναίκες⁴⁹. Η ανάπτυξη της ταυτότητας, όπως διδάξε ο Erikson, είναι μια πολύπλοκη διαδικασία που πραγματοποιείται μέσω διαδοχικών ταυτίσεων και απορρίψεων. Το αρσενικό παιδί, σε αντίθεση με το θηλυκό, σε συνέχεια της αρχικής του ταύτισης με τη μητέρα,⁵⁰ πρέπει να διαφοροποιηθεί από αυτή. Η αρρενωπότητά του κατακτάται μόνον μέσω της αντίθεσής του προς αυτή, πράγμα εξαιρετικά επώδυνο αφού για να γίνει «άνδρας», σύμφωνα με τις επίκαιρες ακόμα κοινωνικές επιταγές πρέπει να απαρνηθεί όλα εκείνα τα χαρακτηριστικά της πρώτης παιδικής ηλικίας που καθόριζαν τη σχέση του με τη μητέρα. Επειδή η αρχική συγχώνευση του ατόμου είναι πάντοτε με ένα θηλυκό (τη μητέρα), κατά τη διάρκεια της περιόδου που δομείται η πυρηνική ταυτότητα του φύλου δημιουργείται ένα πρώιμο θηλυκό αχνάρι κάθε μητέρας στο γιο της, και το «ξερίζωμα» αυτής της θηλυκής διάστασης κάνει πολύ πιο επώδυνη την κατάκτηση της ταυτότητας φύλου για το αγόρι απ' ό,τι για το κορίτσι. Ο άνδρας, όχι απλώς πρέπει να παλέψει με την εξατομίκευση (όπως εξάλλου και η γυναίκα), αλλά και ύστερα να βρει σε έναν αρσενικό Άλλο (συνήθως στον πατέρα) τον ανδρισμό του. Μεγαλώνοντας, όμως κατά πλειοψηφία ακόμη και στις μέρες μας, πιο κοντά στη μητέρα του, πρέπει να αποβάλλει περισσότερα από όσα πρέπει να υιοθετήσει, γνωρίζει πιο καλά τι δεν πρέπει να είναι ή να κάνει παρά τι πρέπει να γίνει. Για τη γυναίκα, στις οποίες τον πυρήνα ενθλακώθηκε εξαρχής το «θηλυκό», τα πράγματα είναι διαφορετικά και ίσως λιγότερο περίπλοκα.

---

⁴⁸ Badinter, E., όπ., σσ. 37-39

⁴⁹ Τουλάχιστον σήμερα, αφού, με την επικράτηση του φεμινιστικού λόγου, στις γυναίκες επιτρέπεται η ενσωμάτωση και εκδήλωση της δικής τους ανδρικότητας, κατά το Φρόυντ. «Ενώ οι γυναίκες σταδιακά απελευθερώνονταν από το βαρύ φορτίο της απώθησης της αρχικής ανδρικότητας και της αντίληψης ότι η θηλυκότητα είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με τη μητρότητα, οι άνδρες αναγκάστηκαν να προχωρήσουν στη δόμηση μιας νέας ανδρικής ταυτότητας, ως αντίβαρο αυτής των γυναικών, αλλά με τρόπο πολύ επώδυνο και με περισσότερους δισταγμούς», Aubert, N. (1997) σελ. 430. Η κρίση ταυτότητας αφορά έτσι τόσο τους άνδρες όσο και τις γυναίκες. Η αναλυτική περιγραφή, στην παρούσα εργασία, της κρίσης αυτής στον άνδρα γίνεται μόνο, απλά, γιατί πολύ λίγο έχει αναφερθεί και αναγνωριστεί.

⁵⁰ Δες πιο αναλυτικά για τη σημασία αυτής της σχέσης στο Ρέιμον-Ριβιέ, Μπ., (1999) σσ. 21-26. Το οιδιπόδειο σύμπλεγμα, την προτεραιότητα του οποίου υποστήριξε επανειλημμένα ο Freud, φαίνεται να υστερεί σε δυσκολία μπροστά σε αυτήν την απαίτηση διαφοροποίησης από τη μητέρα, που αναπόφευκτα έχει αφήσει το «σημάδι» της στην ψυχοσύνθεση του μικρού αγοριού.

Στην προσπάθεια του αγοριού να απωθήσει το θηλυκό κομμάτι του εαυτού του για να δομήσει μια σταθερή ανδρικήτητα, προστίθεται η αμφισβήτηση των παραδοσιακών αρχών της «ανδροπρέπειας», η κατάργηση του ρόλου του πατέρα με την αύξηση των μονογονεϊκών μητρικών οικογενειών, και η όλο και συχνότερη συναπάντηση με ένα νέο τύπο «θηλυκού ήρωα» που χρησιμοποιεί για λογαριασμό της τα πρότυπα του κυνηγού και του κατακτητή που παλαιότερα ενσάρκωναν οι άνδρες.

Οι αποτυχίες διαφοροποίησης φαίνεται να είναι περισσότερες στους άνδρες, όπως υποδηλώνει και η συχνότερη εμφάνιση σε αυτούς, ψυχικών διαταραχών, όπως φετιχισμός, παρενδυσία, διασεξουαλικότητα (τρανσεξουαλισμός), και διαταραχών της συμπεριφοράς, όπως 'ηγεμονική αρρενωπότητα', ακαταλόγιστη επιθετικότητα, περιφρόνηση των γυναικών.⁵¹ Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει η Badinter, ο Θεός δεν τιμώρησε πραγματικά την Εύα, όπως θέλαμε να πιστεύουμε μέχρι τώρα, άλλα υπήρξε συνένοχός της, αφού καταδίκασε τον Άνδρα να γεννιέται από την κοιλιά μιας Γυναίκας.⁵²

Για τον άνδρα η ταυτότητα κατακτάται, κατασκευάζεται, αποδεικνύεται. Είναι καθήκον και δοκιμασία. Οι τελετές μύησης στον κόσμο των ανδρών, στις πρωτόγονες κοινωνίες, είναι χαρακτηριστικές για τη σκληρότητά τους. Η ανδρική ταυτότητα αφήνει τα σημάδια της στο ανδρικό σώμα. Άνδρας σημαίνει αδιαφορία προς τον πόνο, αποστροφή καθετί θηλυκού. Το αίμα που χύνουν οι πληγές του νεαρού άνδρα που μυείται, σημαίνει και την απομάκρυνση των βλαβερών «γυναικείων υγρών» από το σώμα του. Φυσικά η κοινωνία *είναι* (μεταξύ άλλων) ο έλεγχος επί του σώματος, επί των λειτουργιών του και των συγκινήσεών του. Να παρατηρήσουμε επίσης εδώ ότι οι λόγοι για τους οποίους τα γυναικεία «υγρά» και οι γυναικείες «λειτουργίες» βιώνονται σαν επίφοβες, επικίνδυνες, μιανές, ιερές είναι ιδιαίτερα πολύπλοκοι και παραπέμπουν στον αρχέγονο τρόπο και στην επιθυμία οριοθέτησης και ελέγχου που σχετίζονται με την αναπαραγωγή. Σε αυτήν την φιλοσοφία φαίνεται να υπακούει και η σκληρή πειθαρχία των Αγγλικών οικοτροφείων, η αυστηρότητα των οποίων υποχώρησε μετά το 1920⁵³, καθώς και τα «καψόνια» που αναφέρονται σε όλα τα στρατόπεδα εκπαίδευσης νεοσύλλεκτων ανά τον κόσμο. Το πόσο οδυνηρή είναι αυτή η διαδικασία, φαίνεται από τα κρούσματα αυτοκτονιών που πληροφορούμαστε συχνά από τα Μέσα.

⁵¹ Badinter, E., ο.π., σελ. 54-87

⁵² ό.π., σελ. 235

⁵³ ό.π., σελ. 106

Σε αυτό το δύσκολο έργο της διαφοροποίησης, το αγόρι της βιομηχανικής κοινωνίας εγκαταλείπεται μόνο του. Ο πατέρας είναι υποχρεωμένος να εργάζεται μακριά από την οικογενειακή εστία, γίνεται 'πατέρας της Κυριακής'. Ένας πατέρας όμως, που δεν μπορεί να επιτρέψει στον ανδρισμό του να αμφισβητείται, κι έτσι συνεχίζει να παραμένει απόμακρος και σκληρός. Η τρυφερότητα ανάμεσα στους άνδρες δείχνει αδυναμία και μπορεί να παρεξηγηθεί. Μόνον οι ομοφυλόφιλοι επιτρέπεται να έχουν στενές σχέσεις με ομοφύλους τους διότι όπως είναι γνωστό, ανάμεσα σε ετερόφυλους, οι ομοφυλόφιλοι δεν θεωρούνται άνδρες. Έτσι το μικρό αγόρι αναζητά τα πρότυπά του σε φίλους μεγαλύτερης ηλικίας, και ομάδες ομοφύλων, προσπαθώντας απεγνωσμένα να διαφοροποιηθεί από τον άνθρωπο εκείνο που έχει επωμιστεί, σχεδόν αποκλειστικά, την ανατροφή του.

γ) Γυναίκες και άνδρες

Μέσα σε αυτό το πλήθος των «διπλών μηνυμάτων» που υπαγορεύουν ταυτόχρονα παραδοσιακά θηλυκά και αρρενωπά χαρακτηριστικά και στα δύο φύλα, γυναίκες και άνδρες προσπαθούν να υπάρξουν ισότιμα, χωρίς να απαρνηθούν τη θηλυκότητά τους και την αρρενωπότητά τους, καθώς και την γυναικεία και την αντρική του υπόσταση αντιστοίχως, δηλαδή χωρίς να απαρνηθούν τη σεξουαλικότητά τους (και γενικά την ιδιαιτερότητά τους), που βρίσκεται ανέκαθεν στον πυρήνα της σχέσης που ενώνει τα δύο φύλα. Έχοντας χάσει τα παραδοσιακά σημεία αναφοράς τους, γυναίκες και άντρες ταλαντεύονται ανάμεσα σε διάφορες επιλογές που δεν έχουν πλέον ξεκάθαρο σεξουαλικό προσανατολισμό.

Οι άνδρες κινούνται κάπου ανάμεσα στον «σκληρό και πρωτόγονο» άνδρα που παραμένει προσκολλημένος στις παραδοσιακές αξίες του αρχηγού, έχει απωθήσει τη θηλυκή του πλευρά και πασχίζει να αποδείξει τον ανδρισμό του και στον «ήπιο» άνδρα, που αποποιούμενος τα προνόμια του άρρενος και συμμετέχοντας στις «γυναικείες δουλειές» αντιμετωπίζεται συνήθως ως μαλθακός, χλιαρός και αποδομημένος, και φοβισμένος και ενοχοποιημένος από την ίδια του την επιθετικότητα, φτάνει στο άλλο άκρο της πλήρους παθητικότητας. Αυτός είναι κατά την Badinter, ο 'άρρωστος' άνδρας της δεκαετίας του '80⁵⁴ και κατά την Aubert, ο 'δυσδιάκριτος άνδρας'⁵⁵. Μπορεί

---

⁵⁴ Badinter, E., ό.π.

⁵⁵ Aubert, N., (1997) σελ. 433

να είναι αμφισεξουαλικός, ανύπαντρος ή ακόμα και παντρεμένος, που περιμένει την περίοδο των διακοπών για να φύγει η οικογένειά του ώστε αυτός να απολαύσει μια σεξουαλική ελευθερία που του προκαλεί ντροπή αλλά και συνάμα ευχαρίστηση ή να παραμένει ετερόφυλος, αλλά σεξουαλικά αδρανής γιατί «το απαγορευμένο βαραίνει υπερβολικά»⁵⁶.

Στην απέναντι πλευρά, οι γυναίκες υποφέρουν σιωπηρά, κατακερματισμένες και κομμένες στα τέσσερα, παγιδευμένες μέσα στις «ελευθερίες» που οι ίδιες διεκδίκησαν, πασχίζοντας ως «υπεργυναίκες» να συμφιλιώσουν τα πάντα (καριέρα, οικογένεια, μητρότητα και σεξουαλικότητα), ή ζώντας σαν «αμαζόνες», χωρίς μόνιμο σύντροφο ή παιδί που να ανατρέφεται από δύο γονείς⁵⁷.

Η Aubert με απαισιοδοξία προβλέπει ότι οι τυπολογίες των 'συμφιλιωμένων' ανδρών και γυναικών, μάλλον δεν είναι εφικτές, ενώ αντίθετα η Badinter αναγγέλλει την έλευση ενός νέου τύπου άνδρα, του συμφιλιωμένου με το X και Y του γενετικού του κώδικα, ο οποίος μπορεί να είναι τρυφερός και παράλληλα σκληρός, παθητικός και δραστήριος, ανάλογα την περίπτωση, χωρίς να φοβάται τη γυναικεία χειραφέτηση. Από μια περισσότερο «ανδρογυνική» οπτική και αναλύοντας με συμπάθεια και αποδοχή τις δυσκολίες που αντιμετωπίζουν και τα δύο φύλα, ο Giddens⁵⁸ παρατηρεί ότι οι άνδρες είναι θυμωμένοι με τις γυναίκες εξαιτίας των διεκδικήσεών τους στο σπίτι, το χώρο εργασίας και αλλού και οι γυναίκες είναι θυμωμένες με τους άντρες λόγω των τρόπων με τους οποίους τούς αρνούνται τα υλικά προνόμια που αξιώνουν για τον εαυτό τους, αλλά παρ' όλα αυτά αναδύονται νέοι τρόποι διαπραγμάτευσης της σχέσης μεταξύ των φύλων. Η «συναισθηματική άβυσσος» που έχει ανοιχθεί μεταξύ ανδρών και γυναικών μπορεί να γεφυρωθεί στο πλαίσιο ενός αναστοχαστικού σχεδίου του εαυτού, όπου η σεξουαλικότητα και οι σχέσεις των φύλων τίθενται υπό επαναδιαπραγμάτευση με στόχο την ανάπτυξη της «αμιγούς σχέσης».

Ο Giddens ορίζει ως αμιγή σχέση «...μια κατάσταση όπου μια κοινωνική σχέση συνάπτεται χωρίς κάποια εξωτερική αιτιολόγηση, παρά μόνο γι' αυτά που μπορεί να αντλήσει ο καθένας από τον άλλο στο πλαίσιο μιας υφιστάμενης συναναστροφής και η οποία συνεχίζεται μόνο στο βαθμό που και τα δύο μέρη θεωρούν πως αντλούν αρ-

---

⁵⁶ Aubert, N., ό.π., σελ. 434-435

⁵⁷ Aubert, ό.π., σελ. 432-435.

⁵⁸ Giddens, A., (2005)

κετή ικανοποίηση με το να βρίσκονται εντός της»⁵⁹. Η αμιγής σχέση είναι αποτέλεσμα μιας εγγενούς ανακατασκευής της οικειότητας, εξαιτίας της οποίας ο έρωτας δεν είναι σύστοιχος της σεξουαλικότητας δια μέσου του γάμου (δηλαδή διαμέσου μιας κοινωνικά κατασκευασμένης σχέσης), αλλά μιας σεξουαλικότητας αποκεντρωμένης και απελευθερωμένης από τις ανάγκες της αναπαραγωγής. Η σχέση αυτή δεν είναι αμιγής ως προς το πλαίσιο αναφοράς της (π.χ. ως προς τη φύση ή την κοινωνία) αλλά ως προς τις εσωτερικές παραμέτρους που τη συνθέτουν (δηλαδή, αναφορικά με το τι εξυπηρετεί για το ίδιο το άτομο σε επίπεδο ψυχικό). Η οικειότητα, στην αμιγή σχέση σημαίνει τη δυνατότητα του να ανοίγει κανείς τον εαυτό του στον άλλο.

Αυτός ο τρόπος του σχετίζεσθαι οδηγεί κατά τον Giddens στη φιλελευθεροποίηση της προσωπικής σφαίρας *μέσα* στις σχέσεις (όλες τις σχέσεις), που δε σημαίνει καθόλου την εξαφάνιση της εξουσίας, αλλά μάλλον την αντικατάσταση της καταναγκαστικής εξουσίας με τη διαπραγματεύσή της βάσει αρχών από κοινού αποδεκτών. Δεν προτείνει τον ατομισμό, αλλά τη ριζοσπαστικοποίηση της σεξουαλικότητας με στόχο τον εκδημοκρατισμό της ιδιωτικής σφαίρας. Θα επανέλθουμε στην άποψη αυτή, παρακάτω, αναλύοντας περισσότερο το ζήτημα της σεξουαλικότητας.

Άλλοι μελετητές επίσης υποστηρίζουν πως νέα φαινόμενα κάνουν την εμφάνισή τους στις ετερόφυλες σχέσεις, όπως η αντιμετώπιση της γενετήσιας πράξης ως ψυχαγωγίας ή αντίστοιχα η 'μονογαμία εν σειρά', η δημιουργία και διάλυση, δηλαδή, αλληπάλληλων μονογαμικών σχέσεων, η οποία ωστόσο, αναπόφευκτα, βιώνεται από τα άτομα και των δύο φύλων τραυματικά. Εμφανίζονται νέες μορφές συνύπαρξης, όπως η συμβίωση εκτός γάμου, ενώ ο αριθμός των μονογονεϊκών οικογενειών συνεχώς αυξάνεται. Ο Seidler περιγράφοντας τις σύγχρονες ετερόφυλες σχέσεις φαίνεται να διαβλέπει, τουλάχιστον στη Δύση, την εξέλιξή τους σε επιλογές ενός γενικότερου «τρόπου ζωής»: «οι καινούριες συνθήκες στις σύγχρονες ετερόφυλες σχέσεις δημιουργούν ένα νέο μοντέλο σχέσης όπου και οι δυο πλευρές συνεχώς αναστοχάζονται το τι αποκομίζουν από τη σχέση τους και εάν επιθυμούν να τη διατηρήσουν. Την αντιμετωπίζουν, συχνότερα μάλλον, ως επιλογή ενός τρόπου ζωής παρά ως δέσμευση ζωής».⁶⁰ Σύμφωνα με τον Wouters,⁶¹ τέτοιου είδους επιλογές, στις δυτικές τουλάχιστον κοινωνίες, των οποίων η ύπαρξη εξαρτάται από την αλληλεξάρτηση μεταξύ των με-

⁵⁹ ό.π., σελ. 89-94.

⁶⁰ Seidler, V. J., (1995) σελ. 183

⁶¹ Wouters, C., (1992)

λών τους, λειτουργούν σε συμβολικό επίπεδο ως στοιχείο που διαφοροποιεί τις κοινωνικές ομάδες στα πλαίσια του ανταγωνισμού τους.

Οι σχέσεις των φύλων εξαρτώνται από την εξέλιξη του πολιτισμού, αλλά και την επηρεάζουν. Ο Norbert Elias στη μελέτη του για την εξέλιξη του πολιτισμού, καταλήγει στο συμπέρασμα πως δεν πρόκειται για μια εξέλιξη γραμμική. Κάθε μετάβαση μπορεί να έχει πάντα ως κοινό στοιχείο τη μεγαλύτερη ρύθμιση και έλεγχο των ενορμήσεων, αλλά η πορεία δεν είναι ευθύγραμμη: «Στα επί μέρους όμως σημεία της πορείας του πολιτισμού παρατηρούνται πλείστες όσες πολυειδείς κινήσεις, σταυροειδείς και πλάγιες, ωθήσεις προς τη μια ή την άλλη κατεύθυνση».⁶²

Ακριβώς επειδή κάθε πολιτισμική μετατροπή συνδέεται στενά με τη ρύθμιση και τον έλεγχο των ενορμήσεων, τόσο οι άνδρες όσο και οι γυναίκες που βρίσκονται στη δίνη των μετατροπών έρχονται αντιμέτωποι με τον ίδιο τους τον εαυτό. Αυτές οι εσωτερικές (εντός κάθε φύλου) συγκρούσεις γίνονται φανερές και από όσα προαναφέρθηκαν προηγουμένως. Πάντως, ούτως ή άλλως, κάθε κοινωνία συνδέεται στενά με τη ρύθμιση και τον έλεγχο των ενορμήσεων, και σε περίπτωση κρίσης των πολιτισμικών προτύπων αυτά τα συστήματα ρύθμισης και ελέγχου έρχονται στην επιφάνεια, γίνονται συνειδητά, και αποτελούν αντικείμενο διαπραγμάτευσης.

Οι νέοι σχετικώς ασταθείς κοινωνικοί ρόλοι και θέσεις του κάθε φύλου απαιτούν νέους τρόπους ρύθμισης και ελέγχου των ενορμήσεων, τόσο στο βαθύτερο επίπεδο της ατομικής τους βίωσης όσο και στο δευτερογενές επίπεδο της διαπροσωπικής τους έκφρασης. Έτσι τα συναισθήματα και η σεξουαλικότητα ως θεμελιώδεις ενορμητικές εκδηλώσεις αποκτούν κεντρική σημασία για τη μελέτη των πολιτισμικών μετατροπών που αφορούν τους ρόλους και τις σχέσεις των φύλων.

Τελικά, φαίνεται ότι οι αντιθέσεις διακοσίων και πλέον χρόνων, ανάμεσα στα δύο φύλα δεν έχουν κοπάσει. Έχουν απλά μετατραπεί διεισδύοντας σε ένα άλλο, βαθύτερο επίπεδο, στο επίπεδο των στενών προσωπικών σχέσεων. Θα μπορούσαμε, ίσως, να ισχυριστούμε, ακολουθώντας την επιχειρηματολογία του Wouters,⁶³ ότι έχει ταυτόχρονα μετατεθεί και το αντικείμενο της αντιπαράθεσης μεταξύ τους από το αίτημα της ανακατανομής των πόρων σε ένα ανταγωνισμό κύρους και δύναμης. Η κατάληξη

---

⁶² Elias, N., ό.π., σελ. 301

⁶³ Wouters, C., ό.π.

και η μορφή που θα λάβουν, τελικά, οι ετερόφυλες σχέσεις φαίνεται να είναι δύσκολο να προβλεφθούν.

Όπως κάθε τι άλλο στον φυσικό και στον κοινωνικό κόσμο, οι σχέσεις των δύο φύλων μάλλον θα μεταβάλλονται συνεχώς. Απλώς αυτό που δυσκολεύει την παρακολούθηση αυτών των μετατροπών δεν είναι μόνον η πολλαπλότητα των παραμέτρων που εμπλέκονται – που έχουν αντίκτυπο από το στενό προσωπικό στο ευρύτερα κοινωνικό πεδίο- και ο εξαιρετικά ταχύς ρυθμός με τον οποίο συντελούνται, αλλά και το γεγονός ότι εμείς οι ίδιοι οι ερευνητές και οι ερευνήτριες βρισκόμαστε μέσα στην καρδιά αυτών των μετατροπών. Αυτό περιπλέκει τα πράγματα και δυσκολεύει την τήρηση μιας σχετικώς νηφάλιας απόστασης που είναι απαραίτητο να τηρείται μεταξύ του ερευνητή και του αντικειμένου της έρευνάς του.

3. Το ζήτημα της σεξουαλικότητας

Για τα περισσότερα λεξικά⁶⁴ ως σεξουαλικότητα χαρακτηρίζεται το σύνολο των συμπεριφορών των ατόμων αναφορικά με την ερωτική δραστηριότητα ή πράξη. Η σεξουαλικότητα έχει διττή όψη: τη βιολογική που αναφέρεται στη χρήση της σεξουαλικότητας ως βιολογικό δεδομένο και την ψυχο-κοινωνιολογική που αφορά στη σεξουαλικότητα εκείνη που διαμεσολαβείται από ψυχολογικά χαρακτηριστικά και διέπεται από κοινωνικούς κανόνες. Παρόλα αυτά, η σεξουαλικότητα είναι ένα ιδιαίτερα σύνθετο φαινόμενο και η σημασία της δεν αντανακλάται στους μονοσήμαντους ορισμούς που της αποδίδονται.

Σημείο εκκίνησης μπορεί να αποτελέσει το γεγονός ότι η σεξουαλικότητα είναι μια φυσική και αναγκαία ανθρώπινη συγκινησιακή κατάσταση και δραστηριότητα που παράγει πρωτογενώς δυνάμεις έλξης και απώθησης μεταξύ των ανθρώπων, συνεπώς είναι σύμφυτη με την επικοινωνία και τη ρύθμιση των σχέσεων. Με δεδομένο ότι η σεξουαλικότητα εδράζει και στη βιολογική πτυχή της ανθρώπινης ύπαρξης, είναι δύσκολο να αποκοπεί ή να κατασταλεί πλήρως και επίσης είναι δύσκολο να εξαιρεθεί από οποιαδήποτε μορφή επικοινωνίας. Στη σύγχρονη ιστορική εποχή, που η σεξουαλικότητα και η έκφρασή της, όχι μόνον είναι αποδεκτές αλλά μεγεθύνονται κιόλας από τα προϊόντα μαζικής κατανάλωσης (μεσοποιημένα και μη), και έχουν αποκοπεί από κοινωνικές συμβάσεις όπως ο γάμος, οι άνθρωποι καλούνται να βρουν νέους τρόπους να διαχειριστούν τη σεξουαλικότητά τους και να τη ρυθμίσουν στο πλαίσιο κάθε είδους σχέσης που δημιουργούν.

Η σεξουαλικότητα συνιστά μια εξελικτικά προσαρμοστική βιο-συγκινησιακή λειτουργία, που έχει καθοριστικό ρόλο στην αναπαραγωγή του είδους, αλλά πρωτίστος πλέον σήμερα διαμεσολαβείται και διαμορφώνεται από κοινωνικό-πολιτισμικούς παράγοντες. Και είναι ακριβώς αυτοί οι παράγοντες που διαμορφώνουν και τους τρόπους με τους οποίους η σεξουαλικότητα εμπλέκεται στην επικοινωνία αλλά και «επικοινωνείται» και η ίδια. Η σεξουαλικότητα εκφράζεται στην ερωτική έλξη που αφορά τον Άλλο –το αντικείμενο- και στην υποκειμενική βίωση της συγκίνησης που αφορά τον εαυτό. Η διττή όψη της σεξουαλικότητας είναι φανερή τόσο από το σημείο εκκί-

⁶⁴ «Σεξουαλικότητα: το σύμπλεγμα των εκδηλώσεων ενός οργανισμού που έχουν σχέση με την ερωτική πράξη» στο Τεγόπουλος-Φυτράκης, «Μείζον Ελληνικό Λεξικό».

νησής της (βιολογικό και ψυχο-κοινωνικό στοιχείο) όσο και από το σημείο κατάληξής της (ο Άλλος και ο Εαυτός).

Πρόκειται για μια ιδιότητα έμφυτη στην ανθρώπινη φύση και η ενόρμηση που την καθοδηγεί, το σεξουαλικό ένστικτο, αναγνωρίστηκε από την ψυχανάλυση ως το πιο θεμελιώδες της ανθρώπινης φύσης.

Αν δούμε τη σεξουαλικότητα ως μια βιολογική λειτουργία, που εκφράζεται μέσω της σεξουαλικής ανάγκης, τότε βλέπουμε ότι για να εξασκηθεί, χρειάζεται εξωτερικές ως προς αυτήν συνθήκες. Σε αντιδιαστολή με άλλες βιολογικές λειτουργίες (π.χ. την αναπνοή ή τη διατροφή), παρατηρείται ότι η σεξουαλικότητα για να πραγματοποιηθεί δεν μπορεί να αρκестεί σε «φυσικές» συνθήκες. Χρειάζεται τον Άλλο για να ικανοποιηθεί: άρα είναι κοινωνική και κοινωνικοποιημένη ως προς την ουσία της και την εξάσκησή της.⁶⁵

Η ανθρώπινη σεξουαλικότητα ακόμα και ως βιολογική λειτουργία δεν μπορεί να διαχωριστεί από το ψυχολογικό της περιεχόμενο, που για να πραγματωθεί προϋποθέτει την ύπαρξη του Άλλου.⁶⁶ Αυτό είναι κάτι που ισχύει μερικώς, θα μπορούσαμε να πούμε, διότι η σεξουαλικότητα είναι συνυφασμένη και με άλλες εκδηλώσεις της ανθρώπινης ζωής πέραν της γενετήσιας πράξης.⁶⁷ Δεν είναι τυχαίο το γεγονός ότι στον άνθρωπο η γενετήσια έλξη εξαρτάται περισσότερο από συνειρμούς και συμβολισμούς παρά από άμεσα γενετήσια μηνύματα.

Η σεξουαλικότητα διαχέεται σχεδόν σε όλες τις εκδηλώσεις της ατομικής και συλλογικής ζωής.⁶⁸ Γίνεται σταθερή και βασική συνιστώσα της επικοινωνίας ανάμεσα στα μέλη μιας κοινότητας και επηρεάζει σε σημαντικό βαθμό τον ψυχισμό τους. Η συναισθηματικότητα και ο ερωτισμός που υπάρχουν στο ψυχισμό του ανθρώπου μπορούν να χαρακτηριστούν ως το ψυχολογικό περιεχόμενο της σεξουαλικότητας, όπως αναφέρει η Muldworf.⁶⁹

Θα μπορούσαμε να προτείνουμε ότι η σεξουαλικότητα έχει και ένα κοινωνικό περιεχόμενο. Και αυτό γιατί ο άνθρωπος, χάρη στην ανάπτυξη της διανοητικής ζωής, έχει ενσωματώσει τον έρωτα σε όλο το πλέγμα των κοινωνικών του σχέσεων, με τις

⁶⁵ στο Muldworf B., (1980), σελ.43

⁶⁶ Muldworf, ό.π., σελ.46

⁶⁷ «...οι επαφές που εμπλέκουν τα σεξουαλικά γεννητικά όργανα δεν είναι παρά *μία* από τις όψεις της σεξουαλικότητας»: στο Γιαννακόπουλος, Κ., (2001) σελ. 179

⁶⁸ Κούρτοβικ, Δ., (1994), σελ. 31

⁶⁹ Muldworf, B., ό.π.

οποιές η σεξουαλικότητα διαπλέκεται και βρίσκεται σε συνεχή αλληλεπίδραση. Όπως πιστεύουν και αρκετοί βιολόγοι και ανθρωπολόγοι, η ανθρώπινη σεξουαλικότητα δεν μπορεί να κατανοηθεί ξεχωριστά από τις κοινωνικές παραμέτρους της.⁷⁰

Ως «κοινωνικοποιημένη», η σεξουαλικότητα διαμεσολαβείται από κοινωνικούς κανόνες, αλλά και διαπλέκεται με άλλες κοινωνικές δραστηριότητες. Τα συστήματα σεξουαλικής και άλλης συναισθηματικής ή κοινωνικής επικοινωνίας συγχέονται συχνά στην ανθρώπινη συμπεριφορά.⁷¹ Υπάρχει σημαντική αλληλοεπικάλυψη ανάμεσα σε σεξουαλικές εκδηλώσεις και σε τρόπους συμπεριφοράς που είναι συνηθισμένοι σε πολλές άλλες, μη σεξουαλικές, καταστάσεις, όπως για παράδειγμα το χάδι ή ο εναγκαλισμός που χρησιμοποιούνται τόσο για την εκδήλωση σεξουαλικού ενδιαφέροντος όσο και ως χαιρετισμός στα πλαίσια κοινωνικών συναναστροφών, αλλά και ως ένδειξη αγάπης.

Η σεξουαλικότητα μπορεί επίσης να ορισθεί ως το «ενεργό έμφυλο» του ανθρώπου,⁷² ανεξάρτητα από το πλαίσιο προσέγγισής της. Αυτό συνεπάγεται ότι είναι άμεσα συνδεδεμένη με το φύλο, κάτι που βρίσκεται στη βάση της βιολογικής λειτουργίας της σεξουαλικότητας και της διαφορετικής ανατομίας στην οποία υπόκεινται τα δύο φύλα.

Όπως αναφέρει ο Γιαννακόπουλος⁷³, η κυρίαρχη πολιτισμική αντίληψη για τη σεξουαλικότητα είναι ότι για έναν άνδρα, αλλά και για μια γυναίκα, είναι η κατηγορία του φύλου στο οποίο αυτός θεωρείται ότι ανήκει βάσει της οποίας εννοιολογείται η σεξουαλική συμπεριφορά του και προσδιορίζεται η ταυτότητα του. Αυτό συντελεί στην αλληλεξάρτηση αλλά και αλληλοεπικάλυψη της σεξουαλικής και της έμφυλης ταυτότητας του ατόμου και των ρόλων που υιοθετούνται στα πλαίσια της ταυτοποιητικής διαδικασίας.

Οι σεξουαλικοί ρόλοι που υιοθετούν τα άτομα θεωρούνται «φυσικοί», δηλαδή ανάγονται στη βιολογική διχοτόμηση αρσενικού/θηλυκού. Στις περισσότερες κοινωνίες –συμπεριλαμβανομένης και της ελληνικής– η οριζόμενη ως ανδρική ή γυναικεία σεξουαλική συμπεριφορά, πρέπει να βρίσκεται σε αντιστοιχία με τα αρσενικά ή θη-

---

⁷⁰ Κούρτοβικ, ό.π., σελ. 157

⁷¹ Κούρτοβικ, ό.π., σελ. 63

⁷² Λάζος, Γρ., (1997) σελ. 213

⁷³ Γιαννακόπουλος, Κ., ό.π.

λυκά γεννητικά όργανα. Το κυρίαρχο μοντέλο για τις σεξουαλικές σχέσεις είναι εκείνο της «φυσικής» σεξουαλικότητας.

Σε κάθε κοινωνία υπάρχουν κανονιστικά πρότυπα της σεξουαλικής επιθυμίας και της σεξουαλικής συμπεριφοράς, όπως έχουν καθοριστεί για τις διαφορετικές ιδιότητες του φύλου. Οι διαφορές και οι ανισότητες των δύο φύλων στο κοινωνικό επίπεδο αντανακλούνται και στον τρόπο που διαχειρίζονται τη σεξουαλικότητά τους στα πλαίσια δεδομένων κοινωνικών συνθηκών. Τα μέλη του κυρίαρχου φύλου έχουν περισσότερα σεξουαλικά προνόμια· τα μέλη του υποδεέστερου, αντίστοιχα, μπορούν να γίνουν αντικείμενα σεξουαλικής εκμετάλλευσης.⁷⁴

Με τον διαχωρισμό του κοινωνικού βίου στις σφαίρες του ιδιωτικού και του δημόσιου, η γυναίκα περιορίστηκε στο χώρο του ιδιωτικού και μαζί με αυτό περιορίστηκε και η σεξουαλικότητα και η σεξουαλική ελευθερία της,⁷⁵ ενώ στον άνδρα εκχωρήθηκε η δημόσια σφαίρα για να μπορεί να εκδηλώσει την οποιαδήποτε μορφή σεξουαλικότητάς του. Το κοινωνικό-πολιτικό πλαίσιο των περισσότερων κοινωνιών ευνοούσε σταθερά τους άνδρες σε βάρος των γυναικών. Ο έλεγχος της γυναικείας σεξουαλικότητας, όπως γενικά και ο έλεγχος του γυναικείου σώματος αποτέλεσε ένα μέσο με το οποίο πραγματοποιήθηκε ο περιορισμός των γυναικών στον ιδιωτικό χώρο.⁷⁶

Όπως αναφέρει ο Παπαταξιάρχης,⁷⁷ οι διαφορετικές χρήσεις στις οποίες υπάγονται η ανδρική και γυναικεία σεξουαλικότητα συμβολικά εκφέρονται με ιεραρχικές αντιτιξίες του τύπου ενεργητικό/παθητικό ή έξω/μέσα. Επίσης σύμφωνα με την ανθρωπολόγο Hirschon (1978), η γυναικεία σεξουαλικότητα και γενικότερα η φυσιολογία του γυναικείου σώματος περιγράφονται με τους όρους «ανοιχτό» και «κλειστό», δηλαδή όρους που έχουν ηθικές αναφορές.⁷⁸ Για πολλούς, μέσα στο ριζοσπαστικό φεμινισμό, οι τρέχουσες έννοιες για το φύλο και το σεξ θεωρούνται ως τα θεμέλια όλων των άνισων σε εξουσία σχέσεων σχεδόν με τον ίδιο τρόπο, ίσως, που ο

---

⁷⁴ στο Lorber, J., (1994), σελ. 40

⁷⁵ «Εξαιτίας του αποκλεισμού ή περιορισμού των γυναικών από την κοινή σφαίρα, που συνέβαινε συστηματικά παλαιότερα, ο όρος «κοινή γυναίκα» στην καθομιλουμένη παραδοσιακά σημάνει «όχι αξιοπρεπής» και πόρνη (Matthews, 1992)» στο Duncan, N., (1996) σελ. 139

⁷⁶ στο Brown T., Ch., et.al, (2000) σελ. 238

⁷⁷ Παπαταξιάρχης, Ε., Παραδέλης, Θ., (1992)

⁷⁸ Παπαταξιάρχης, Ε., Παραδέλης, Θ., ό.π. σελ.56

Μαρξ θεωρούσε τις μεθόδους παραγωγής να αποτελούν το θεμέλιο κάθε κοινωνικής ανισότητας⁷⁹.

α) Ιστορική διαδρομή της σεξουαλικότητας

Η ανθρώπινη σεξουαλικότητα, ο ρόλος της στις σχέσεις των δύο φύλων και η ελευθερία έκφρασής της αντιμετωπίστηκε με ποικίλους τρόπους κατά τις διάφορες ιστορικές περιόδους στον δυτικό πολιτισμό.

Στους αρχαίους χρόνους και ειδικότερα στην αρχαία Ελλάδα και κατά τη διάρκεια της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας υπήρχε απόλυτη ελευθερία έκφρασής της. Η σεξουαλικότητα αποτελούσε μια υψηλή αξία στο ανθρώπινο δυναμικό και είχαν θεσπιστεί και αντίστοιχες θεότητες που την προστάτευαν, όπως ήταν για παράδειγμα η θεά Αφροδίτη στην Αρχαία Ελλάδα. Με την έλευση του χριστιανισμού και τις νέες θρησκευτικές πεποιθήσεις αρχίζει σταδιακά η καταστολή της και ο περιορισμός έκφρασής της.⁸⁰ Στο απόγειο της βρίσκεται η συγκεκριμένη μορφή καταστολής της κατά τη διάρκεια του Μεσαίωνα, καθώς επίσης και οποιαδήποτε μορφή σεξουαλικών σχέσεων εκτός των θεσπισμένων που ήταν η σεξουαλική σχέση για την αναπαραγωγική διαδικασία στα πλαίσια, βεβαίως, του έγγαμου βίου. Οποιαδήποτε άλλη μορφή σεξουαλικής επιθυμίας καταπνίγεται ή αφορίζεται.

Με τις επαναστατικές ιδέες του Rousseau κατά τον 18^ο αιώνα, αρχίζει να υποστηρίζεται η άποψη ότι στο φυσικό περιβάλλον τα φύλα θα ανακαλύψουν την αναγκαιότητα της ανθρώπινης σχέσης. Έτσι στα τέλη του 18^{ου} αιώνα υπάρχει κάποια μορφή σεξουαλικής επανάστασης σε Ευρώπη και Β. Αμερική με κοινόβια ανδρών και γυναικών γυμνιστών.

Με την άνοδο της πριγκίπισσας Βικτώριας στο θρόνο της Αγγλίας, τον 19^ο αιώνα, αρχίζει η βίαιη επιβολή μιας ηθικής για τις σχέσεις των ανθρώπων και τις σεξουαλικές σχέσεις, η οποία έμεινε γνωστή ως βικτοριανισμός, κατά την οποία η υπόθεση της σεξουαλικής χειραγώγησης γίνεται επίσημη κρατική πολιτική και δίνεται τέλος

---

⁷⁹ όπως αναφέρει η φεμινίστρια και θεωρητικός C. MacKinnon (1987) στο Malone, K. R., (2000) σελ.61

⁸⁰ Όπως περιγράφει η Χρ. Αντωνοπούλου: «Η χριστιανική και αργότερα η ισλαμική πίστη αντιμετωπίζουν τη σεξουαλικότητα κατασταλτικά και απαγορευτικά. Η σεξουαλική καθοδήγηση ανδρών και γυναικών εκφραζόταν με λεπτομερειακούς και αυστηρούς κανόνες που στην πραγματικότητα ποινικοποιούσαν τις σεξουαλικές σχέσεις των ανθρώπων. Στον ισλαμισμό κάθε έκφραση του γυναικείου σεξουαλισμού είναι αυστηρά απαγορευμένη» στο Αντωνοπούλου, Χρ., (1999) σελ. 136

στην οποιαδήποτε μορφή σεξουαλικής επανάστασης είχε προηγηθεί. «Η βικτοριανή ηθική αποτέλεσε το νοσογόνο υπόβαθρο για τις βαθιές ψυχικές συγκρούσεις, το άγχος, τη νεύρωση, τη σεξουαλική ανασφάλεια και τις αναστολές που χαρακτηρίζουν τον πολιτισμό μας», όπως παρατηρεί η Χρ. Αντωνοπούλου.⁸¹

Οι ιδέες του Δαρβίνου (1809-1882) όμως κάνουν την εμφάνισή τους σχετικά με την εξέλιξη του ανθρώπινου είδους και αρχίζουν να ταρασσουν τις βάσεις πάνω στις οποίες οικοδομήθηκε ο μέχρι τότε πολιτισμός. Η θέση τη ψυχανάλυσης στα τέλη του 19^{ου} αιώνα επιφέρει τομή και προτείνει μια «ιατρική τεχνολογία του σεξουαλικού ενστίκτου»,⁸² που προσπαθεί να το απελευθερώσει από τους συσχετισμούς με την κληρονομικότητα, κι επομένως με όλους τους ρατσισμούς.

Σύμφωνα με τον Foucault, τον 20^ο αιώνα οι μηχανισμοί της καταστολής του σεξ αρχίζουν να χαλαρώνουν και από τις πιεστικές σεξουαλικές απαγορεύσεις, περνάμε σε μια σχετική ανοχή απέναντι στις προγαμιαίες ή εξώγαμες σχέσεις. Με το ξέσπασμα του Α΄ Παγκοσμίου Πόλεμου (1918) σημειώνονται –σε Ευρώπη και Αμερική– απελευθερωτικές αλλαγές από τη δουλεία των προκαταλήψεων για το σεξ. Οι νέες γνώσεις κερδίζουν έδαφος και κυκλοφορούν πολλά βιβλία για τις υγιεινές σεξουαλικές σχέσεις.

Το 1948 δημοσιεύονται οι έρευνες του Kinsey για την «ανδρική σεξουαλικότητα» και το 1953 για τη «σεξουαλική συμπεριφορά της γυναίκας». Αυτό το μεγάλο ερευνητικό πρόγραμμα διεξάχθηκε σε δείγμα χιλιάδων ατόμων από όλα τα στρώματα του πληθυσμού και ήταν εξαιρετικά πρωτοποριακό για την εποχή του. Ο κόσμος αρχίζει να ενημερώνεται μέσα από τη δημοσίευση των αποτελεσμάτων του προγράμματος. Για πρώτη φορά με επίσημα στοιχεία αποτυπώνεται η αληθινή σεξουαλική ζωή των ανθρώπων με τρόπο επιστημονικό. Ο Kinsey αποκάλυψε ότι η σεξουαλική συμπεριφορά ανδρών και γυναικών παρουσιάζει μια μεγάλη ποικιλία και ότι οι σεξουαλικές πρακτικές του μέσου ανθρώπου δεν έχουν τίποτα κοινό με τη θεσμοθετημένη σεξουαλική συμπεριφορά. Ο κόσμος πλέον αρχίζει να ασχολείται όλο και περισσότερο με το σεξ, χωρίς αυτό να συνιστά αδίκημα ή «αμαρτία», όπως τον προηγούμενο αιώνα. Με δεδομένη την περισσότερο αποενοχοποιημένη ενασχόληση με

---

⁸¹ Αντωνοπούλου, Χρ., ό.π.

⁸² Foucault, (1978) σελ. 147

το σεξ, στήνεται γύρω από αυτή μια ολόκληρη βιομηχανία που ασχολείται με το σεξ από την πιο επιστημονική του διατύπωση έως την πορνογραφία.

Στη δεκαετία του '60 το κίνημα των χίπις διακηρύσσει τις ισότιμες σεξουαλικές πρωτοβουλίες και σχέσεις κάθε είδους και αναγνωρίζει την ενιαία σεξουαλική ελευθερία για άνδρες και γυναίκες. Κατά τη δεκαετία του '70 κυριάρχησε η «σεξουαλική επανάσταση» που κήρυξε ο Wilhelm Reich ο οποίος αμφισβήτησε όλες τις κοινωνικές αξίες. Συνέδεσε ουσιαστικά την «πολιτική ελευθερία» με τη «σεξουαλική ελευθερία» και προσέδωσε κοινωνικό χαρακτήρα στις σεξουαλικές πρακτικές και σχέσεις.

Παράλληλα, καθ' όλη τη διάρκεια του 20^{ου} αιώνα συντελείται και η απελευθέρωση του σώματος, το ενδυματολογικό ύφος γίνεται πιο ελεύθερο, τα ρούχα γίνονται πιο ελαφρά, τα γυμνά μέρη του σώματος δεν αποτελούν πια σκάνδαλο.⁸³ Η γυναίκα βρίσκεται στην αιχμή του ρεύματος για δύο λόγους. Αφενός, γιατί ήταν πιο καταπιεσμένη «σωματικά» από τον άνδρα και, αφετέρου, γιατί το ρεύμα για την απελευθέρωση συμπίπτει με την χειραφέτησή της.

Παρόλα αυτά, όπως επισημαίνει ο Foucault (1978) στην *«Ιστορία της σεξουαλικότητας»*, οι συνέπειες της απελευθέρωσης από την κατασταλτική εξουσία θα αργήσουν να εκδηλωθούν. Στη σημερινή εποχή είναι δεδομένο ότι το σεξ και η σεξουαλικότητα δεν αποτελούν πια ταμπού.⁸⁴ Όμως το γεγονός ότι το σώμα και η σεξουαλικότητα διεύρυναν το πεδίο ελευθερίας τους δεν σημαίνει και ότι απελευθερώθηκαν εντελώς, αλλά ότι ο τρόπος με τον οποίο υψώνονται οι φραγμοί γύρω του γίνεται όλο και πιο περίτεχνος. Και είναι ακριβώς στο πλαίσιο αυτού που ο πολιτισμός δεν ρυθμίζει μόνο τα όρια της σεξουαλικότητας και της σωματικής ελευθερίας, αλλά και τα συναισθήματα που τη διέπουν. Από τη στιγμή που πρόκειται για μια ίσως «φαινομενική» απελευθέρωση, μια «κάλπικη αποζημίωση», όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Kaufman,⁸⁵ το άτομο στην προσπάθειά του να ρυθμίσει τα δικά του συναισθήματα, έρχεται αντιμέτωπο με μια άλλη ρύθμιση των συναισθημάτων που διαμεσολαβείται από τον πολιτισμό και επιβάλλεται από τους πολιτισμικούς κώδικες.

Αναλογιζόμενοι τα παραπάνω θα τολμούσαμε να ισχυριστούμε ότι η πορεία των σεξουαλικών σχέσεων και της σεξουαλικότητας έως σήμερα μοιάζει επαναλαμβανόμενη, στο γεγονός ότι διέρχεται από περιόδους ελευθερίας και καταστολής: από την

⁸³ στο Kaufman J.C. (1997) σελ.27

⁸⁴ Fevre, R. W., (2000) σελ. 103

⁸⁵ Kaufman, J. C., ό.π., σελ. 28

ελευθερία της έκφρασής της (στην αρχαιότητα και κατά τη ρωμαϊκή αυτοκρατορία), πέρασε στην πλήρη καταστολή της (Μεσαίωνας), προσπάθησε να ελευθερωθεί ξανά (Γαλλική Επανάσταση) όπου και χειραγωγήθηκε πλήρως (βικτοριανισμός), για να αρχίσει να αποκτά πάλι ευρύ πεδίο ελευθερίας μετά το Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο (με τον Kinsey), για να φτάσει στις μέρες μας, χωρίς να δέν ξέρουμε προς τα πού θα κινηθεί στο μέλλον και κατά πόσο είναι ουσιαστική και μόνιμη αυτή ελευθερία έκφρασής της, ιδιαίτερα από τη στιγμή που νέες «απειλές» για αυτή την ελευθερία κάνουν την εμφάνισή τους⁸⁶.

β) Η κοινωνική κατασκευή της σεξουαλικότητας

Όπως γίνεται φανερό και από την ιστορική αναδρομή που κάναμε πιο πάνω, παρόλο που η σεξουαλικότητα μπορεί να βιωθεί σαν μια ιδιαίτερη και πολύ προσωπική όψη του εαυτού μας, είναι το κοινωνικό και πολιτικό πλαίσιο που διαμορφώνουν, ουσιαστικά, τους τρόπους που θεωρούμε και βιώνουμε τη σεξουαλικότητά μας. Αυτά τα πλαίσια περικλείουν κανόνες, προσδοκίες, αποδόσεις, συνήθειες, έθιμα, αξιολογήσεις και κοινωνικά σενάρια δράσης για τη σεξουαλικότητα και τη σεξουαλική συμπεριφορά. Παράλληλα, όμως, το πλαίσιο αυτό είναι που καθιστά τη σεξουαλικότητα των ατόμων και ελεγχόμενη εκτός από ρυθμιζόμενη. Κοινωνικά κατασκευασμένοι ορισμοί δίνουν τη σημασία και καθορίζουν αν τύποι συμπεριφορών μπορούν να χαρακτηριστούν ως σεξουαλική επιθυμία, σεξουαλική αυτοδιάθεση, σεξουαλική έκφραση όπως καθορίζουν και άλλες κατηγορίες συμπεριφοράς που δεν σχετίζονται ευθέως με τη σεξουαλικότητα. Η κατασκευή της σεξουαλικότητας παράγεται εντός του ευρύτερου κοινωνικού πλαισίου. Επειδή είναι κοινωνικά κατασκευασμένη τίθεται υπό διαπραγμάτευση, και οι διαπραγματεύσεις της βασίζονται σε άρρητες αλλά κοινά αντιλαμβανόμενες «αλήθειες» και από τα δύο φύλα.

Για τις γυναίκες η κοινωνική κατασκευή της σεξουαλικότητας που βασίζεται στην ελκυστικότητα συντελεί σε μια σύγχυση μεταξύ ομορφιάς (κάλλους) και σε-

---

⁸⁶ Ως τέτοιες απειλές μπορούν να χαρακτηρισθούν ο ιός του AIDS που θέτει φραγμούς στην ελευθερία της σεξουαλικότητας και αποτελεί έναν ορατό κίνδυνο, καθώς και η έμμεση επιβολή προτύπων που προέρχονται από νέο-συντηρητικά Αμερικάνικα ρεύματα, τα οποία ενώ ισχυρίζονται ότι απελευθερώνουν το άτομο, διαφαίνεται να θεσπίζουν μια νέου τύπου καταστολή της σεξουαλικότητας μέσα από την καθιέρωση μιας ψευδο-ελευθερίας.

ξεξουαλικότητας.⁸⁷ Αυτό μπορούμε να ισχυριστούμε ότι οφείλεται αφενός στους βιολογικούς παράγοντες εφόσον, όπως προτείνουν ορισμένοι ανθρωπολόγοι, η «...σεξουαλική έλξη ανάμεσα στους ανθρώπους ξεκινάει από οπτικά κυρίως σήματα»⁸⁸ και αφετέρου στο γεγονός ότι η απελευθέρωση των ηθών δεν απάλλαξε τη γυναίκα από το να αποτελεί «...αντικείμενο παρατήρησης και αντικείμενο ενός κυρίαρχου ανδρικού πόθου».⁸⁹

Για πολλές γυναίκες αλλά και άνδρες, η σεξουαλικότητά τους είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με την εξωτερική φυσική εμφάνισή τους.⁹⁰ Η σεξουαλικότητα διαστρεβλώνεται ως κάτι διακοσμητικό και παρατηρήσιμο παρά ως μια ιδιότητα που πηγάζει από τη ζωή και τις σχέσεις των ατόμων. Αυτό ίσως δεν αποτελεί παράδοξο, γιατί το άτομο για τον σεξουαλικό αυτοπροσδιορισμό του, εστιάζει πρώτα από όλα στα φυσικά του χαρακτηριστικά. Μολονότι τα κοινωνικά χαρακτηριστικά έχουν επίσης πρωταρχική και καθοριστική σημασία, επειδή ο άνθρωπος ζει σε κοινωνικές ομάδες με σχετικά υψηλή κοινωνική ομοιογένεια, τείνει να λαμβάνει δευτερευόντως υπόψη του τα κοινωνικά χαρακτηριστικά και θεωρεί ότι επιλέγει κυρίως με βάση τα φυσικά χαρακτηριστικά. Όπως παρατηρεί ο Λάζος⁹¹ σε έρευνα του για τη σεξουαλικότητα, αποτελεί σημείο της εποχής μας το γεγονός ότι στη θέση των προσωπικών και ψυχολογικών παραμέτρων, «...βάζουμε την ιδέα ότι όλα αυτά που απαιτούμε για να εκκινήσουμε μια σεξουαλική σχέση είναι ότι ο άντρας ή γυναίκα πρέπει να έχουν ένα επαρκώς ελκυστικό σώμα».⁹² Εκτός δηλαδή των προσωπικών υποκειμενικών κριτηρίων, τα φυσικά και κοινωνικά χαρακτηριστικά μετέχουν στο σχηματισμό της αξιολόγησης της σεξουαλικότητας και της αποτίμησής της.

Η εξίσωση της φυσικής εμφάνισης με τη σεξουαλικότητα την οποία κάνουν τόσο οι άνδρες όσο και οι γυναίκες, έχει περισσότερες συνέπειες για τη γυναικεία σεξουαλικότητα, από ότι για την ανδρική.⁹³ Το πρώτο στοιχείο που καθίσταται φανερό είναι ότι η σεξουαλικότητα παύει να αποδίδεται σε μια εσωτερική ψυχική κατάσταση

---

⁸⁷ στο Brown Travis, Ch., et.al, ό.π., σελ. 240

⁸⁸ Κούρτοβικ, Δ., ο.π.

⁸⁹ στο Kaufman J.C., ό.π., σελ.183

⁹⁰ στο Brown Travis, Ch., et.al, ό.π., σελ. 239

⁹¹ στο Λάζος Γρ., ό.π., σελ.417

⁹² Fevre, R. W., ό.π., σελ. 105

⁹³ «Στις δυτικές κοινωνίες, οι γυναίκες αυξάνουν το μέγεθος του στήθους τους και ανακατασκευάζουν το πρόσωπό τους με αισθητικές επεμβάσεις για συμμορφωθούν με τα πολιτισμικά ιδανικά της θηλυκής ομορφιάς» στο Lorber, J., ό.π., σελ.24

και αποδίδεται πλέον σε εξωτερικά φυσικά χαρακτηριστικά. Η σεξουαλικότητα δηλαδή αντικειμενοποιείται και γίνεται ένα στοιχείο άμεσα παρατηρήσιμο και συγκρίσιμο. Το αν είναι κάποιος σεξουαλικός έχει να κάνει με το αν προκαλεί σεξουαλική διέγερση και αν αποτελεί αντικείμενο επιθυμίας. Στη βάση αυτού, τα άτομα θεωρούν ότι η σεξουαλικότητά τους είναι για τους «άλλους». Με αυτό τον τρόπο επίσης διευκολύνεται μια κατάσταση για την εκτίμηση του «πόσο σεξουαλικός» είναι κάποιος ανάλογα με το πόσο αποτελεί αντικείμενο επιθυμίας. Η προσπάθεια των ατόμων να αποσπάσουν την επιθυμία του άλλου φύλου περιλαμβάνει την αποδοχή των κριτηρίων του «άλλου» δημιουργώντας με αυτό τον τρόπο σχέσεις εξουσίας και υποταγής.

Για τις γυναίκες κυρίως, η κοινωνική κατασκευή της ομορφιάς, της σεξουαλικότητας και της ταυτότητας βασίζεται στην μετάφραση της σεξουαλικότητας σε εξωτερικά χαρακτηριστικά της εμφάνισης και του στυλ που μπορούν να παρακολουθηθούν και ελεγχθούν από τους άνδρες.⁹⁴ Αν η γυναίκα είναι υπερβολικά όμορφη ή σεξουαλική, η αίσθηση απόλαυσης –ή δύναμης- των ανδρών μειώνεται, πράγμα το οποίο ελέγχει το πώς θα χρησιμοποιήσουν και θα εκφράσουν τη σεξουαλικότητά τους οι γυναίκες.

Επειδή ο ρόλος του υποκινητή μιας σεξουαλικής σχέσης αποτελούσε παραδοσιακά έναν έμφυλο ρόλο που αποδιδόταν στους άνδρες, η γυναίκα ήταν το αντικείμενο αυτής τη σχέσης και για αυτό φρόντιζε να είναι επιθυμητή. Ακόμα και όταν άρχισε αυτό ο ρόλος να μοιράζεται μεταξύ ανδρών και γυναικών, η σεξουαλική αντικειμενοποίηση των γυναικών παρέμενε. Στη σεξουαλική αντικειμενοποίηση των γυναικών συνετέλεσαν και άλλοι μηχανισμοί –ευρέως διαδεδομένοι και ισχυροί-, εκ των οποίων οι πιο γνωστοί είναι τα Μ.Μ.Ε., ο κινηματογράφος και η λογοτεχνία που παρουσίαζαν τη γυναίκα ως σεξουαλικό αντικείμενο δημιουργώντας έτσι συλλογικές εικόνες για το τι συναρτά την επιθυμητή γυναίκα. Η τάση για μίμηση των συμβολικών μοντέλων που παρουσιάζονται στα μέσα ενημέρωσης αποδεικνύει ότι είναι ισχυροί διαμορφωτικοί παράγοντες, όπως διαπιστώνει και η Χρ. Ιγγλέση.⁹⁵

Παρόλο που οι γυναίκες θεωρούν ξεπερασμένη την ιδέα του να ορίζουν τους εαυτούς τους ως σεξουαλικά αντικείμενα, υπάρχουν ακόμα συμπεριφορές και αντιλήψεις που διαιωνίζουν την ιδέα ότι οι γυναίκες οφείλουν να μάχονται για να παρα-

⁹⁴ στο Brown, T. Ch., et.al., ό.π., σελ.242

⁹⁵ στο Ιγγλέση, Χρ., (1993)

μείνουν επιθυμητά σεξουαλικά αντικείμενα και ότι οι άνδρες οφείλουν να αλληλεπιδρούν με τις γυναίκες θεωρώντας ότι αυτό επιθυμούν και οι ίδιες, να αποτελούν δηλαδή σεξουαλικά αντικείμενα.⁹⁶

Λέγοντας ότι το φύλο, η σεξουαλικότητα και η έμφυλη ιδιότητα είναι κοινωνικά κατασκευασμένα δεν ελαχιστοποιούμε την κοινωνική τους δύναμη. Αυτοί οι κατηγορηματικοί κανόνες κυβερνούν τις ζωές μας με τους πιο πλήρεις και διεισδυτικούς τρόπους, μέσω των κοινωνικών εμπειριών και των κοινωνικών πρακτικών μέσω δηλαδή του «καθημερινού κόσμου» μας. Και όπως χαρακτηριστικά γράφει η J. Lorber, για τους ανθρώπους το κοινωνικό είναι το φυσικό.

Συνοψίζοντας έως εδώ, μπορούμε να πούμε ότι η σεξουαλικότητα είναι μια βιολογική και ψυχολογική λειτουργία του ανθρώπου, η οποία ρυθμίζεται εξωτερικά από τις επικρατούσες κοινωνικό-ιστορικές συνθήκες που συνήθως επιβάλλουν και τον τρόπο της ρύθμισης και διαχείρισής της, επηρεάζοντας έτσι τη συνολική αυτορρύθμιση του ατόμου. Με την είσοδο της γυναίκας στην αγορά εργασίας, οι κοινωνικές επιδράσεις υπαγορεύουν άλλους τρόπους ρύθμισης –εξωτερικής και εσωτερικής– που διαφέρουν από του παλαιότερους και διαφοροποιούνται για κάθε φύλο. Στον πυρήνα της ρύθμισης της σεξουαλικότητας βρίσκονται κάποια θέματα «ισορροπίας». Από την προσπάθεια «κατάπνιξης» της διαπραγματευόμαστε τώρα την ανεξέλεγκτη εκφόρτισή της (δηλαδή από την καταστολή περνάμε πιο ελεύθερα στο «φλερτ», και από κει στην παρενόχληση) ή την αξιοποίηση της για τη ρύθμιση των σχέσεων και της επικοινωνίας μεταξύ των φύλων.

γ) Δύο γενικά μοντέλα περί σεξουαλικότητας

Ας δούμε το θέμα αυτό πιο αναλυτικά, βάσει πιο σύγχρονων ερμηνειών της σεξουαλικότητας. Οι διάφορες προσεγγίσεις περί «φύσης» και (φυσικών ή κοινωνικά κατασκευασμένων) χαρακτηριστικών αντρών και γυναικών, καθώς και περί σχέσεών τους (σεξουαλικών μεταξύ άλλων) μπορούν να οργανωθούν γύρω από δύο απόψεις:

- *Το βιολογικό προϋσταται της συγκρότησης του ψυχικού, του σχεσιακού και του κοινωνικού.* Το βιολογικό (που εμπεριέχει ως αντιληπτό-αισθητό-εμπειρικό και «προ-

---

⁹⁶ στο Brown, T. Ch., et.al., ό.π., σελ. 333

φανές» στοιχείο τη διαφοροποίηση ανάμεσα σε άντρα και γυναίκα) συνεπάγεται πλήθος άλλων διαφορών μεταξύ τους. Κατά αυτή την άποψη, στο βιολογικό (θέση στη διαδικασία αναπαραγωγής, σπανιότητα ανθρώπινων βρεφών σε σχέση με άλλα είδη, προσοχή που πρέπει να δοθεί στο νεογνό, σχετική αρχική βραδύτητα της ωρίμανσης του παιδιού) οφείλονται όλες οι διαφορές ανάμεσα σε άντρα-γυναίκα, είτε είναι ψυχολογικές (χαρακτήρας, ψυχοσύνθεση, έκφραση και βίωση συναισθημάτων), είτε ψυχοκοινωνικές ή κοινωνικές (ρόλοι, άλλη θέση στην αναπαραγωγική διαδικασία, άρα και άλλες προσαρμοσμένες σ' αυτή τη θέση συμπεριφορές κ.λ.π.). Σ' αυτό φυσικά το πλαίσιο κάποιο είδος κατωτερότητας της γυναίκας σε ορισμένους σημαντικούς τομείς της ζωής, ένα επίσης είδος εξιδανίκευσής της σε άλλους τομείς, καθώς και η αντίστοιχη ανισοκοτανομή εξουσίας στον κοινωνικό και πολιτικό χώρο, «φυσικοποιούνται» (και αυτή είναι και η σύγχρονη θέση των νεοδαρβινικών βιολογικών προσεγγίσεων, οι οποίες ωστόσο, επικρίνονται ως αναγωγιστικές).

- *Το μη φυλικό προσδίδει το νόημά του στο φυλικό, καθώς επίσης και το κοινωνικό προσδίδει νόημα στο φυλικό (όπως και στο σεξουαλικό, στο σωματικό, σε όλα).* Αντίθετα με την ορθόδοξη ψυχαναλυτική άποψη ότι μια ασυνείδητη δυναμική που σχετίζεται με τις ενορμήσεις και τη σεξουαλικότητα («φύση») ερμηνεύει τις συμπεριφορές μας, στην άποψη αυτή ισχύει το ότι υπάρχει ένα είδος πολιτισμικού και κοινωνικού «ασυνειδήτου» που υπαγορεύει στο κάθε άτομο τον τρόπο που θα αισθάνεται και που θα εκφράζει ό,τι αισθάνεται (Mauss, 1921), ακόμα και στις πιο «αντικειμενικοφανείς» του διαστάσεις (π.χ. πόνος κ.λ.π.), καθώς και τον τρόπο επιθυμεί τον άλλο, τον τρόπο που βιώνει και κατανοεί τη σεξουαλικότητά του και τις σχέσεις του.

Να παρατηρήσουμε ότι δεν μπορεί, βεβαίως, ποτέ να υπάρχει κάποια «απελευθερωμένη» σεξουαλικότητα: *κάθε* σεξουαλικότητα είναι μια κοινωνική κατασκευή, όπως και *κάθε* τύπος σχέσης υπακούει σε πολύπλοκα πρότυπα που εκπονούνται σε κάθε ιδιαίτερη κοινωνία με το υλικό και ιδεατό πλαίσιο της, τις απόψεις της, την επικοινωνία της, τις όποιες (μικρές συνήθως) δυνατότητες των ατόμων και των θεσμών για αυτοσχεδιασμό και καινοτομία κ.λ.π. Κάθε ιδανικό «ελευθερίας» ή/και «ισότητας» που πρέπει οπωσδήποτε να στοχεύουμε, σ' αυτούς τους τομείς, δεν πρέπει να ταυτίζεται με μια επιστροφή σε κάτι που θα ήταν πιο «φυσικό» (και άρα «καλύτερο»), απλούστατα διότι το «φυσικό», από μόνο του, δεν υπάρχει, υπάρχει ως ανθρώπινη (κοινωνική) κατασκευή.

Η διαφορά και η ανισότητα υπάρχουν και στα δύο προηγούμενα μοντέλα. Αρχίζουν από την παρατήρηση των διαφορών στο σώμα (που σχετίζονται όλες με την αναπαραγωγή), στις εκκρίσεις του και στα υγρά του – γι' αυτό και αυτές οι διαφορές είναι η πρώτη ύλη κάθε συμβολικής σκέψης (Héritier, 1996). Εφόσον υπάρχει αντιληπτή-αισθητή-εμπειρική διαφορά ανάμεσα σε άντρα και γυναίκα, η μετάφραση σε δυαδική γλώσσα, η ιεράρχηση (και η συνακόλουθη ανισότητα) έρχονται αυτόματα. Αυτή η δυαδική και διαφοροποιητική λογική αποτελεί θεμελιώδη ανθρωπολογική παράμετρο της συγκρότησης και της λειτουργίας του ανθρώπινου νου: η αντίθεση άντρας/γυναίκα λειτουργεί όπως άλλες θεμελιώδεις κατηγορίες (πάνω/κάτω, ξηρό/υγρό, φωτεινό/σκοτεινό κ.λ.π.).

Το ότι η γυναίκα είναι πάντα από την πλευρά του κατώτερου σ' αυτή την ιεράρχηση οφείλεται μάλλον στο ότι έτσι ελέγχεται και περιορίζεται η «ιερή» (με την έννοια του υπερβατικού, εντυπωσιακού και τρομώδους) αναπαραγωγική δύναμή της. Συχνότατα μάλιστα, σε πολλές αναπαραστάσεις της σεξουαλικής πράξης και της αναπαραγωγής, ο ρόλος της και η συνεισφορά της αποτελούν «παραδόξως» αντικείμενο άρνησης (Bourdieu, 1998): ο άντρας είναι ενεργητικός και «θερμός» τόσο στη σεξουαλική πράξη όσο και στην αναπαραγωγή, ενώ η γυναίκα είναι παθητική, «ψυχρή», σκεύος κ.λ.π. (βλ. π.χ. Αριστοτέλης). Παράλληλα όμως η θέση της αναγνωρίζεται πλαγίως, εμμέσως, μέσω του φόβου που προκαλούν τα γυναικεία γεννητικά όργανα (μπορούν να αιχμαλωτίσουν ή να καταβροχθίσουν τον άντρα), η ίδια η σεξουαλική πράξη (είναι επικίνδυνη για τον άντρα και ενδέχεται να τον εξασθενίσει), επίσης μέσω της αποστροφής που προκαλεί η εμμηνορροία και η εγκυμοσύνη, μέσω της σεξουαλικής αποχής κατά τη διάρκεια της εγκυμοσύνης ή του θηλασμού κ.λ.π.

Βεβαίως, τόσο τα ταμπού όσο και οι διαχωριστικές απαγορεύσεις επιδέχονται και ερμηνειών άλλου επιπέδου (πώς να μη διασαλευτεί η κοσμική τάξη πραγμάτων ανακατεύοντας διαφορετικής τάξεως συμβολικά αντικείμενα, όπως το μέσα και το έξω του σώματος και της ομάδας), κάτι που όμως δεν αποκλείει αυτό το φόβο (και άρα την ιερότητα) που αποδίδεται στη γυναίκα. Σημαντική είναι εδώ η συνεισφορά του Bettelheim (1954) αναφορικά με τις περίφημες «συμβολικές πληγές»: τα τελετουργικά μύησης των αγοριών (για να πάρουμε ένα παράδειγμα) δεν στοχεύουν μόνο στην επισημοποίηση της εισαγωγής τους στην κατηγορία των ανδρών, αλλά απαντούν και σε μια ασυνείδητη επιθυμία γυναικείας γονιμότητας. Το αίμα που χύνεται κατά την

περιτομή συμβολίζει έτσι το αίμα της εμμηνόρροιας και αποτελεί ένα συμβιβασμό, μια προσπάθεια ελέγχου του αινίγματος της διττής σεξουαλικής υπόστασης του ανθρώπου και του άγχους που προκαλεί η διαφορά.

Όπως κι αν έχει, φαίνεται ότι πάντα υπάρχει μια *τάξη της σεξουαλικότητας* που προΐσταται του ορισμού και της επιβολής τού τι είναι και τι δεν είναι νόμιμο ή σωστό (κάτι που αφορά άντρες και γυναίκες, έστω κι αν δεν είναι πάντα στον ίδιο βαθμό και με τον ίδιο τρόπο). Στην ελληνική και ρωμαϊκή αρχαιότητα για παράδειγμα η γυναικεία σεξουαλικότητα πρέπει να περιορίζεται στην αναπαραγωγή, ενώ η ανδρική δεν έχει περιορισμούς, φτάνει να μην υπάρχει «αντιστροφή» ρόλων: ο ελεύθερος ενήλικας δεν πρέπει να συμπεριφέρεται σαν παιδί, σκλάβος ή γυναίκα, δηλαδή σαν κατώτερο ον (Veigne, 1991, Dupont & Eloi, 2001). Ξέρουμε αντίστοιχα, ότι υπάρχουν περιπτώσεις που και σήμερα ένας «ενεργητικός» ομοφυλόφυλος θεωρείται άντρας, ενώ ένας «παθητικός» όχι.

Σημαντικός παράγων θεσμικής και «ιερής» επεξεργασίας και ελέγχου της σεξουαλικότητας αποτελεί βέβαια και ο Χριστιανισμός: Με τα κείμενα του Αγίου Αυγουστίνου (5^{ος} αιώνας), προάγεται ως θέλημα θεού η μόνη αναπαραγωγή και η άρνηση της επιθυμίας και της ηδονής. Αργότερα (12^{ος}-13^{ος} αιώνας), με τον αδιάλυτο χριστιανικό γάμο ορίζεται και ελέγχεται το πλαίσιο της μόνιμης νόμιμης σεξουαλικότητας. Επίσημα οι σύζυγοι είναι ίσοι (Ariès & Béjin, 1984), έστω κι αν υπάρχει περισσότερη ανοχή ως προς τις αντρικές παραβιάσεις και αναζητήσεις ηδονής. Βρίσκουμε γενικά τον έλεγχο της τάξης της σεξουαλικότητας στον τρόπο με τον οποίο πραγματοποιείται γενικά η είσοδος στη σεξουαλική και στην αναπαραγωγική ζωή, που συχνότατα συνδέεται με τη θεσμική πρόσβαση στην ενηλικίωση. Η είσοδος αυτή περιγράφεται και επιβάλλεται κοινωνικά, καθώς πραγματοποιείται υπό τη στενή συνήθως επίβλεψη της οικογένειας, των μεγαλύτερων, της κοινωνίας. Στις περισσότερες παραδοσιακές κοινωνίες οι γυναίκες εισέρχονται επισήμως στη σεξουαλικότητα με δύο τρόπους (Bozon & Hertrich, 2001):

- αμέσως μόλις καταστούν βιολογικά ικανές να τεκνοποιήσουν – οπότε και ενώονται συνήθως με έναν μάλλον πολύ μεγαλύτερο σε ηλικία άντρα. Σ' αυτές τις κοινωνίες (Κεντρική και Νότια Αφρική, Ινδία...) η σεξουαλική μύηση των αντρών γίνεται συνήθως σε μεγαλύτερη ηλικία απ' αυτήν των γυναικών,

- πολύ μετά την βιολογική και αναπαραγωγική τους ωρίμανση, οπότε και πρέπει να μείνουν παρθένες μέχρι τότε. Εδώ (κυρίως «λατινικού» και «μεσογειακού» στυλ χώρες), σε αντίθεση με τις γυναίκες, και σε πλήρη αντιστροφή του προηγούμενου μοντέλου, οι νέοι άντρες πρέπει να αποδείξουν νωρίς ότι είναι άντρες (επισκεπτόμενοι πόρνες ή συνάπτοντας σεξουαλικές σχέσεις με μεγαλύτερες σε ηλικία γυναίκες) και συνεπώς μισούνται σεξουαλικά πριν από τις γυναίκες).

Παρατηρούμε, λοιπόν, δύο μοντέλα που δείχνουν μια αντίθεση και μια συμπληρωματικότητα στον έλεγχο της εισόδου στη σεξουαλικότητα αντρών και γυναικών. Τα μοντέλα αυτά εκτός από την έντονη συμμορφωτικότητα στην οποία παραπέμπουν τόσο για τη γυναίκα όσο και για τον άντρα, μας μαθαίνουν πολλά και για την παραδοσιακά ισχύουσα κοινωνική κατασκευή της μεν και του δε:

- Η πρώτη ορίζεται εντονότατα μέσω της γονιμότητας και της τεκνοποίησης, της επίσημης σχέσης της με έναν μόνο άντρα (εξ ου και τα προβλήματα της παρθενίας), καθώς και κάποιου είδους παθητικότητας σε ό,τι αφορά τη σεξουαλικότητα. Καθώς οι παραδοσιακές κοινωνίες, για τις οποίες μιλάμε εδώ, είναι κοινωνίες υψηλής γονιμότητας, οι γυναίκες περνούν ένα μεγάλο μέρος της ζωής τους (15-50) βιώνοντας τη μητρότητα και τους κινδύνους της (σε βαθμό που δεν θα ήπρεπε να μιλάμε για «φυσική γονιμότητα», αλλά για «επιβολή αναπαραγωγής» - Tabet, 1985). Εννοείται επίσης εδώ ότι η στειρότητα περιθωριοποιεί μια γυναίκα, ενώ η μεγάλη γονιμότητα αυξάνει το οικογενειακό και κοινωνικό της κύρος, τον κύκλο επιρροής της και την προστασία που μπορεί να απολαύσει από τα παιδιά της (ενίοτε περισσότερο απ' ό,τι από το σύζυγό της).

- Ο δεύτερος έχει το επίπονο έργο της εκδήλωσης και της διαρκούς απόδειξης μιας ενεργητικής, αστείρευτης και «αποτελεσματικής» σεξουαλικότητας, καθώς και μιας άρνησης αντίστοιχων θηλυκών όψεων, συμπεριφορών ή ευαισθησιών. Οφείλει φυσικά επίσης να ελέγχει τη συμπεριφορά των γυναικών του περιβάλλοντός του και να ανταγωνίζεται τους άλλους άντρες.

Πρόκειται εδώ για ένα ευρύτερο μοντέλο των θέσεων αντρών και γυναικών (και φυσικά των μεταξύ τους σχέσεων) μέσα σε μια κοινωνία, το οποίο μπορούμε να χαρακτηρίσουμε ως ανδροκεντρικό και εστιαζόμενο στην τεκνοποιία.

δ) Η σεξουαλικότητα στο πλαίσιο του αναστοχαστικού σχεδίου του εαυτού

Ας έρθουμε τώρα στην αμφισβήτηση και στην οπισθοχώρηση, στις δικές μας κοινωνίες, της παραδοσιακής αυτής τάξης πραγμάτων. Είναι αδύνατον εδώ να αναφερθούμε σε όλους του κοινωνικούς, πολιτικούς, ιδεολογικούς, πνευματικούς κ.ά. λόγους που μας έχουν οδηγήσει εδώ που είμαστε. Αναμφίβολα όμως στη Δύση σήμερα (και ίσως για πρώτη φορά στην ανθρώπινη ιστορία):

- η γονιμότητα είναι μειωμένη, περιορισμένη και «ελεγχόμενη» (αντισύλληψη),
- η διαφορά των φύλων αποδίδεται σε ευρύτατο επίπεδο αναπαραστάσεων στη βιολογία,
  - αναδύεται η σεξουαλικότητα ως ένας αυτόνομος τομέας γνώσης και πρακτικής,
  - αναδύονται νέες (ακόμα, και πιθανότατα για πάντα, υπό συνεχή εξέλιξη, άρα συχνότατα αυτοσχεδιαζόμενες) στάσεις και συμπεριφορές ως προς τις ανθρώπινες σχέσεις γενικά, την αγάπη και τον έρωτα ανάμεσα στον άντρα και τη γυναίκα, την οικειότητα, μια πιο «πολυμορφική» σεξουαλικότητα κ.ά.,
  - αλλάζουν συνεπώς και παράλληλα οι θεσμοί του γάμου, της οικογένειας και του ζευγαριού, καθώς και τα πρότυπα, οι αναπαραστάσεις και οι πρακτικές που σχετίζονται με τη συγκρότηση του εαυτού και την ατομική πραγμάτωση (των γυναικών, αλλά και των αντρών) εντός και εκτός αυτών⁹⁷.

Κατά τον Giddens⁹⁸, η σεξουαλικότητα δεν είχε διακριτή ύπαρξη όσο η σεξουαλική συμπεριφορά ήταν συνδεδεμένη με την αναπαραγωγή και η σεξουαλική δραστηριότητα διχαζόταν ανάμεσα στον προσανατολισμό της αναπαραγωγής και την *ars erotica*. Η σεξουαλικότητα και η αναπαραγωγή κατασκεύαζαν η μία την άλλη. Η αναπαραγωγή ως βιολογικό φαινόμενο ήταν εξωγενής σε σχέση με την κοινωνική δραστηριότητα, μέχρι τη στιγμή που κοινωνικοποιήθηκε ολοκληρωτικά. Οργάνωνε τις σχέσεις συγγένειας και ταυτόχρονα οργανωνόταν από αυτές, και επίσης συνέδεε τη

---

⁹⁷ Στους δείκτες απομάκρυνσης από το «παραδοσιακό» και εξιδανικευμένο κανονιστικό οικογενειακό μοντέλο, ο Chaumier (2001) περιλαμβάνει την αναγνώριση και την αύξηση των διαζυγίων, την ανασκευή και το μοίρασμα του συστήματος των ρόλων και των καθηκόντων στο ζευγάρι, τη χειραφέτηση των γυναικών και την είσοδό τους στην αγορά εργασίας, τη μείωση της γονιμότητας και την αύξηση των αντισυλληπτικών μεθόδων, τη μείωση των γάμων, την αναγνώριση και νομιμοποίηση της συμβίωσης χωρίς γάμο, εκπόνηση ενός επίσημου συμβολαίου αλληλεγγύης ζευγαριού (Pacs), ανάδυση νέων οικογενειακών μορφών (μονογονεϊκές, πολυγονεϊκές, ανασυντεθειμένες, πολύ-πυρηνικές...), αμφισβήτηση της πατρικής αυθεντίας και του ονόματος, τεράστια αύξηση των εργένηδων, αναγνώριση της ένωσης και του γάμου των ομοφυλόφυλων, αιτήματα σχετιζόμενα με τη γονεϊκότητα των ομοφυλόφυλων κ.ά.

⁹⁸ Βλ. Giddens (2005)

ζωή του ατόμου με τη διαδοχή των γενεών. Η προσωπική ζωή, ιδωμένη σε σχέση με έναν κύκλο γενεών, αποτελούσε μέρος μιας περισσότερο επωφελούς συμβολικής τάξης.

Καθώς, όμως, η σεξουαλικότητα απαλλάσσεται από τη διαφορά εξουσίας, αναδύονται οι αισθητικές και επικοινωνιακές της ιδιότητες. Η σεξουαλικότητα μετατρέπεται σε ιδιότητα του ατόμου όσο πιο αυτοαναφορική γίνεται η μέγιστη διάρκεια ζωής και όσο πιο πολύ το άτομο έχει πρόσβαση στην ταυτότητά του ως μια αναστοχαστικά οργανωμένη προσπάθεια. Σήμερα, ο ερωτισμός και η σεξουαλικότητα επανεπεντάσσονται σε ένα ευρύτερο φάσμα συναισθηματικών επιδιώξεων, όπου η επικοινωνία με τον άλλο υπερτερεί. Στο πεδίο της σεξουαλικότητας, τα συναισθήματα γίνονται ιδιαίτερα σημαντικά ως μέσα επικοινωνίας, δέσμευσης και συνεργασίας με τους άλλους, ενώ ο ερωτισμός είναι μια ιδιότητα της σεξουαλικότητας στις κοινωνικές σχέσεις, οι οποίες τώρα διαμορφώνονται περισσότερο μέσω της αμοιβαιότητας παρά μέσα από την άνιση κατανομή της εξουσίας. Πρόκειται, κατά τον Giddens, για μια νέα σεξουαλικότητα, αποκεντρωμένη και απελευθερωμένη από της ανάγκες της αναπαραγωγής, η οποία μπορεί να αξιοποιηθεί για τη φιλελευθεροποίηση της προσωπικής σφαίρας και την αντικατάσταση της καταναγκαστικής εξουσίας (συνήθως του άνδρα επί της γυναίκας) με τη διαπραγμάτευση της εξουσίας βάσει αρχών από κοινού αποδεκτών.

Ως το κατ'εξοχήν στοιχείο που διαφοροποιεί τα φύλα, η νέα «διαπραγματευόμενη» σεξουαλικότητα βρίσκεται στον πυρήνα της διαπραγμάτευσης της σχέσης ανδρών-γυναικών σε όλα τα πλαίσια, από αυτό της στενής διαπροσωπικής ζωής έως τη δημόσια σφαίρα της εργασίας. Αντί για τον εξωτερικό έλεγχο ή την απάρνηση, τα άτομα ανεξαρτήτως φύλου, καλούνται μέσα στην περιρρέουσα ατμόσφαιρα, να υπάρξουν ως ισότιμα, αλλά «διαφορετικά» σεξουαλικά υποκείμενα, τα οποία ενσωματώνουν και αξιοποιούν αυτή τη διάσταση της ύπαρξής τους. Αυτό συνεπάγεται νέου τύπου ευχαριστήσεις, ματαιώσεις και συγκρούσεις, και κατ'επέκτασιν και την ετοιμότητα να διαχειριστούν οι γυναίκες και οι άνδρες μεταξύ τους και με τον εαυτό τους συναισθήματα και συγκινήσεις που στο παρελθόν διατηρούνταν ουδετεροποιημένα, εξαιτίας του κοινωνικού ελέγχου ή των κοινωνικών επιταγών.

4. Σεξουαλικότητα και Συναισθήματα

α) Η συνάφεια

Όποιο μοντέλο και αν υιοθετήσει κανείς περί σεξουαλικότητας, αυτό που είναι βέβαιο είναι πως η έκφραση και η εκτόνωσή της είναι πρωτογενώς συνυφασμένη με την έλξη και την απώθηση μεταξύ υποκειμένων, κινείται δηλαδή στο ίδιο συνεχές όπου κινούνται οι ανθρώπινες συγκινησιακές λειτουργίες. Στην πρόσφατη ψυχολογική βιβλιογραφία η συγκίνηση ορίζεται ως μια «...ετοιμότητα του οργανισμού να δράσει, δηλαδή μια *εσωτερική κινητοποίηση*, η οποία: (α) έχει ψυχολογικά και οργανικά επακόλουθα, (β) περιλαμβάνει γνωστικές εκτιμήσεις, (γ) εκφράζεται με συγκεκριμένο τρόπο στο σώμα (κινητικά και μυϊκά), (δ) περιλαμβάνει την υποκειμενική εμπειρία ευχάριστων (θετικών) ή οδυνηρών (αρνητικών) αισθημάτων και (ε) εκτονώνεται με μουσικό και νευρολογικό τρόπο».⁹⁹ Αντίστοιχα, «το *συναίσθημα* σχετίζεται με την πιο οργανωμένη, ανώτερης μορφής νοητική αναπαράσταση, η οποία δημιουργείται σε δεύτερο χρόνο από το συμβάν ή έχει ανακληθεί από τη μνήμη γιατί ταιριάζει με κάποιο τρέχον σωματικό βίωμα».¹⁰⁰

Επίσης, μολονότι η διεπιστημονική μελέτη της συγκίνησης μόλις έχει ξεκινήσει, παρατηρείται μια γενική συναίνεση ως προς τις ψυχολογικές ιδιότητες της συγκίνησης που την καθιστά καθοριστικό παράγοντα στις ανθρώπινες σχέσεις. Η συγκρότηση των έως τώρα θεωρητικών και ερευνητικών προσεγγίσεων οδηγεί στα εξής συμπεράσματα:

- Οι συγκινήσεις προκύπτουν από εσωτερικά ή εξωτερικά ερεθίσματα, βιώνονται (ή και παράγονται) στο σώμα, αλλά ερμηνεύονται και αποκτούν νόημα στο κοινωνικό πλαίσιο εντός του οποίου εκδηλώνονται.

- Οι συγκινήσεις δεν βιώνονται ούτε εκδηλώνονται εν κενώ. Συνδέονται πάντοτε με κάποιο αντικείμενο, ακόμη και αν ορισμένες φορές φαίνονται διάχυτες επειδή το αντικείμενο τους είναι ασαφές ή ασυνείδητο.

- Η σχέση μεταξύ του υποκειμένου και του αντικειμένου της συγκίνησης προϋποθέτει την αλληλεπίδρασή τους (ακόμη και σε επίπεδο ασυνείδητο ή φαντασιακό)

---

⁹⁹ Ντάβου, (2004), σελ. 49

¹⁰⁰ ό.π., σελ. 52

και αποτελεί τη βάση επί της οποίας ερμηνεύεται νοητικά η σωματική βίωση της συγκίνησης (παραδείγματος χάριν, το σφίξιμο στο στομάχι, η εφίδρωση και η αύξηση του ρυθμού της αναπνοής μπορούν να ερμηνευτούν ως θυμός στο πλαίσιο μιας εχθρικής σχέσης, ως διέγερση στο πλαίσιο μιας σχέσης ερωτικής, ή ως αγωνία στο πλαίσιο μιας σχέσης αμφιθυμικής).

- Ορισμένες εκδηλώσεις της συγκίνησης είναι οικουμενικές (π.χ. η μητρική φροντίδα, η οδύνη της απώλειας), αλλά οι συγκινήσεις αποκτούν τη σημασία τους μέσα σε συγκεκριμένα πολιτισμικά πλαίσια¹⁰¹.

Μολονότι στο παρελθόν τα επικρατούντα στην ψυχολογική έρευνα παραδείγματα παραγνώριζαν τη λειτουργία της συγκίνησης, σήμερα δεν μπορούμε πλέον να διανοηθούμε τη μελέτη των ανθρώπινων σχέσεων χωρίς να συνυπολογίσουμε τη δράση και την έκφραση της συγκίνησης και των συναισθημάτων. Η αγάπη και ο θυμός, που συνδέονται με την τρυφερότητα και την εξουσία, αποτελούν δίδυμους πόλους της ανθρώπινης κοινωνικής ζωής. Η αγάπη συνδέεται με τη χαρά, τη ζεστασιά, την τρυφερότητα, τη φροντίδα, το δεσμό και τον έρωτα, και ο θυμός και ο φόβος με την ανασφάλεια και τη σύγκρουση. Όλα αυτά τα συναισθήματα, όλες αυτές οι ανθρώπινες καταστάσεις δημιουργούνται μέσα στις σχέσεις των ανθρώπων αλλά και τις καθορίζουν¹⁰².

Για το λόγο αυτό, η μελέτη των σχέσεων και της επικοινωνίας των φύλων μεταξύ τους, καθιστά απαραίτητη τη μελέτη της έκφρασης και της διαχείρισης της συγκίνησης και των συναισθημάτων. Εξ' άλλου, από όλα όσα περιγράψαμε έως εδώ, γίνεται φανερό πως ο αγώνας του κάθε φύλου να σχετιστεί με το θεμελιωδώς ελκυστικό βιολογικά «αλλότριό» του, δεν είναι ένας ορθολογικός αγώνας ανεύρεσης στρατηγικών, αλλά μάλλον ένας «ανορθόλογος» αγώνας διαχείρισης και αξιοποίησης των συγκρουσιακών συναισθημάτων που γεννιούνται από ζητήματα εξατομίκευσης και εξάρτησης, απαξίωσης και αναγνώρισης, έλξης και περιφρόνησης. Ο τρόπος που βιώνονται, εκδηλώνονται και αξιοποιούνται τα ανθρώπινα συναισθήματα δεσμεύεται από τις κοινωνικές συνθήκες της εκάστοτε ιστορικής εποχής και συνεπώς, αυτό που μας ενδιαφέρει εδώ, είναι το πώς τα άτομα βιώνουν και διαχειρίζονται (τόσο στον εαυτό τους όσο και στους άλλους) συναισθήματα που μόλις τις τελευταίες δεκαετίες τούς

---

¹⁰¹ Ντάβου, ό.π., σελ. 53

¹⁰² Βλ. ενδεικτικά και Oatley & Jenkins, ό.π. σελ. 442-480.

έχουν επιτραπεί κοινωνικά, είτε επειδή σχετίζονται με την νέα απελευθερωμένη σεξουαλικότητα ή γενικός με τους πιο ισότιμους κοινωνικούς ρόλους των φύλων, όπως είναι παραδείγματος χάριν η επιθετικότητα στις γυναίκες και η τρυφερότητα στους άνδρες.

β) Η κοινωνική κατασκευή της συγκίνησης

Η μελέτη της συγκίνησης ως 'κοινωνικού φαινομένου' θεωρείται, από τον Parkinson, χρησιμότερη μια και όλες οι υπόλοιπες διαστάσεις της (εξελικτικές, οργανικές, επικοινωνιακές κλπ.) οργανώνονται γύρω από αρχές που διέπονται από κοινωνικούς παράγοντες: «Πολλά από τα αίτια των συγκινήσεων ορίζονται διαπροσωπικά, θεσμικά ή πολιτισμικά και τα επακόλουθά τους επιδρούν σε άλλους ανθρώπους, ενώ οι συγκινήσεις έχουν διαπροσωπική και πολιτισμική λειτουργία».¹⁰³ Μολονότι η φύση της διέγερσης μπορεί να παραμένει σταθερή στην ιστορία της εξέλιξης του ανθρώπου, είναι το πλαίσιο που καθορίζει αν η διέγερση θα βιωθεί και θα εκφραστεί ως συναίσθημα....¹⁰⁴ Μέσα σε κάθε κοινωνικό πλαίσιο, παρατηρούν οι Oatley και Jenkins, από συγκριτικές μελέτες σε διαφορετικούς πολιτισμούς, κάποιες συγκινήσεις, ή ομάδες συναισθημάτων, είναι 'υποαναγνωρισμένες' και κάποιες 'υπεραναγνωρισμένες': «Στη Δύση μια τέτοια υποαναγνώριση συναισθήματος είναι του φόβου. Τα παιδιά, και κυρίως τα αγόρια, εκπαιδεύονται στην κατάπνιξη του φόβου.».¹⁰⁵ Φαίνεται, όμως, ότι και ο φόβος αποτελεί πλέον, στη Δύση, αποδεκτό συναίσθημα, ενώ υποαναγνωρισμένα, αναφέρει ο Wouters,¹⁰⁶ είναι μόνο τα αισθήματα ανωτερότητας και κατωτερότητας. Εξέλιξη την οποία ο ίδιος εξηγεί στα πλαίσια μιας γενικότερης τάσης, στη Δύση, αναγνώρισης και αποδοχής των συγκινήσεων με στόχο την επίτευξη της αυθεντικότητας, και την προσέγγιση του 'αληθινού μας εαυτού'.

Πράγματι, στο «δυτικό πολιτισμό πλανάται η υποψία ότι κάτι συμβαίνει με τις συγκινήσεις».¹⁰⁷ Από τη μια, ο χαρακτηρισμός 'συναισθηματικός' χρησιμοποιείται αναφερόμενος στον 'υπερβολικό, τον παράλογο' σε αντίθεση με τον 'πολιτισμένο και

¹⁰³ Parkinson, (1996), αναφέρεται στη Ντάβου, Μ., (2000), σελ. 150. Άποψη την οποία υποστηρίζουν και οι Oatley, K., Jenkins, J. M., (2004), σελ. 133

¹⁰⁴ Ντάβου, ο.π. σελ. 47

¹⁰⁵ Oatley, K., Jenkins, J. M., (μετ.), σελ. 118

¹⁰⁶ Wouters, C., (1992) σελ. 229

¹⁰⁷ Oatley, Jenkins, ό.π., σελ. 110

ώριμο' και από την άλλη «οι συγκινήσεις θεωρούνται η απόλυτη εγγύηση αυθεντικότητας, ως ο καλύτερος οδηγός του πραγματικού εαυτού μας».¹⁰⁸

Σύγχυση η οποία φαίνεται να επηρεάζει περισσότερο τον προσδιορισμό των έμφυλων ταυτοτήτων, αφού το δίπολο 'συναισθηματικός / πολιτισμένος' προσαρμόζεται σε εκείνο του 'θηλυκού / αρσενικού': «Παραδοσιακά, η κυρίαρχη αρρενωπότητα έχει ταυτιστεί έντονα με τη νεωτερικότητα. Αυτή η ταύτιση έχει οργανωθεί στα πλαίσια μιας εξομίωσης της αρρενωπότητας και του λόγου, που σημαίνει ότι οι άνδρες έχουν μεγαλώσει θεωρώντας τη λογική τους ικανότητα δεδομένη. Αυτό τους έχει επιτρέψει να νομοθετούν εν ονόματι των άλλων πριν ακόμα μάθουν καλά-καλά να μιλούν σε προσωπικό επίπεδο για τον ίδιο τους τον εαυτό».¹⁰⁹

Υπό αυτήν την έννοια, καθίσταται εύλογη η στροφή των φεμινιστριών θεωρητικών στη μελέτη των συγκινήσεων. Στις μελέτες τους καταλήγουν ότι και σε αυτή την περίπτωση, η έκφραση δηλαδή του συναισθήματος, και γιατί όχι και αυτή καθαυτή η βίωση της συγκίνησης, καθορίζεται από τους ίδιους εκείνους κοινωνικούς κανόνες και πρότυπα που υποβάλλουν τη διαφοροποίηση μεταξύ των δύο φύλων με στόχο πάντα, όπως κάποιες υπογραμμίζουν, τη διατήρηση της ανισότητας μεταξύ τους: «Πράγματι, οι απόψεις σχετικά με τη συγκίνηση παρατάσσονται υπέρ της υπεράσπισης του status quo όποτε τα όρια ανάμεσα στα δυο φύλα απειλούνται».¹¹⁰

Σαφώς, δεν πρόκειται για ένα μοντέρνο φαινόμενο. Από την αρχαιότητα, αναφέρει η Lupton, οι αντιλήψεις για τη συγκίνηση διαφοροποιούνταν ανάλογα το φύλο.¹¹¹ Ο ακραίος και απόλυτος, όμως, διαχωρισμός που επιχειρείται μεταξύ δημόσιας και ιδιωτικής σφαίρας στους μοντέρνους καιρούς και ο συνεπακόλουθος περιορισμός της ανθρώπινης δραστηριότητας σε έναν από αυτούς, ανάλογα με το φύλο, βρίσκει εφαρμογή αλλά και υποστηρίζεται από τις αντιλήψεις και σε αυτό το θέμα.

---

¹⁰⁸ Oatley, Jenkins, ό.π.

¹⁰⁹ Seidler, V. J., (1995) σελ. 171

¹¹⁰ Fischer, A., (1997), σελ. 4

¹¹¹ Η Blundell στην πολύ ενδιαφέρουσα μελέτη της για τη θέση της γυναίκας στην αρχαία Ελλάδα αναφέρει ότι οι γυναίκες ήταν επιφορτισμένες με τη φροντίδα των νεκρών, πρωτίστως ως προέκταση του οικιακού τους ρόλου αλλά και επίσης λόγω της ελευθερίας που είχαν να εκφράζουν δημόσια τα συναισθήματά τους, αναφέροντας χαρακτηριστικά: «το κύριο βάρος του πένθους φαίνεται πως έπεφτε στις γυναίκες, ο θρήνος των οποίων εκφραζόταν με χειρονομίες και μοιρολόγια..(εφόσον)..Οι γυναίκες ήσαν ελεύθερες να εκδηλώσουν δημόσια τα συναισθήματά τους με τρόπο που δεν μπορούσαν οι άνδρες...»(Blundell, S., (1995) σελ. 114). Εξάλλου, οι μοιρολογίστρες που τότε αποτελούσε κερδοφόρο επάγγελμα για πολλές, γεγονός που υποδηλώνει και την πεποίθηση για τη γυναικεία υποκριτική ικανότητα, συνεχίζει να υπάρχει ως πρακτική ακόμα και σήμερα σε πολλές περιοχές της χώρας.

Οι γυναίκες θεωρούνται, από τη φύση τους, περισσότερο συναισθηματικές και άρα ανίκανες να αντεπεξέλθουν στη σκληρότητα του δημόσιου βίου, ενώ οι άνδρες ως από τη φύση τους πιο ορθολογιστές και βιολογικά ικανότεροι να ελέγχουν τα παράλογα συναισθήματά τους, δεν μπορούν, χωρίς άλλωστε να καθίσταται ποτέ αναγκαίο, να αντεπεξέλθουν στις απαιτήσεις του ιδιωτικού χώρου, όπου η έκφραση και εκτόνωση του συναισθήματος αποτελεί ιδεώδες του. Αυτό είναι σε γενικές γραμμές το ιδεολογικό υπόβαθρο που στήριξε αυτό το διαχωρισμό και που τον διατηρεί αιώνες τώρα. Διαχωρισμός βεβαίως που αφορά κυρίως στην αστική οικογένεια, αφού η γυναίκα της εργατικής τάξης, ικανή ή όχι, δεν είχε άλλη επιλογή από το να εργαστεί εκτός σπιτιού.

Πρόκειται για ένα ιδεολογικό κατασκεύασμα το οποίο από μόνο του δημιουργεί παράδοξα. Έτσι, ενώ οι άνδρες θεωρείται ότι ελέγχουν ευκολότερα τα συναισθήματά τους, φαίνεται ότι αυτή η ικανότητα περιορίζεται σε αυτά της τρυφερότητας και αγάπης και όχι για παράδειγμα του θυμού ή της επιθετικότητας. Ενώ οι γυναίκες μπορούν και επιβάλλεται να εκφράζουν τη συμπόνια και το ενδιαφέρον τους για τους άλλους, φαίνεται να αδυνατούν να εκφράσουν θυμό ή οργή. Αυτό εξηγεί γιατί μια γυναίκα δολοφόνος θεωρείται περισσότερο επικίνδυνη και αντιμετωπίζεται με περισσότερο αποτροπιασμό από έναν άνδρα σε αντίστοιχη θέση.

Μια απλή καταγραφή των συναισθημάτων που κοινωνικά είναι αποδεκτό να εκφράζουν οι εκπρόσωποι του ενός και του άλλου φύλου οδηγεί εύκολα στο συμπέρασμα ότι οι άνδρες φαίνεται να βιώνουν συναισθήματα που αποπνέουν 'δύναμη και κύρος', ενώ αντίθετα οι γυναίκες 'αδυναμία και κατωτερότητα'. Οι 'αδύναμες και ασταθείς' αυτές γυναίκες, όμως, έχουν επωμιστεί σχεδόν κατ' αποκλειστικότητα τη διπαιδαγώγηση 'ανταγωνιστικών, ψυχρών και έλλογων' αγοριών.

Διαχωρισμός, βεβαίως, ο οποίος, με δεδομένες σήμερα τις κοινωνικές αλλαγές που προαναφέρθηκαν και που αφορούν και στο θέμα της έκφρασης του συναισθήματος, εντείνουν τη σύγχυση δυσκολεύοντας τα άτομα και κατ' επέκταση τις κοινωνικές τους σχέσεις. Η ολοένα αυξανόμενη απαίτηση για μεγαλύτερη 'επαφή' με το συναίσθημά μας, που παρατηρείται τα τελευταία χρόνια από τη μια, και η απαίτηση για έλεγχο του θυμικού στον οποίο οι άνδρες έχουν κοινωνικοποιηθεί, τους στερεί όχι μόνο το απαιτούμενο λεξιλόγιο για κάτι τέτοιο αλλά και την ικανότητα να βιώσουν τα ίδια τους τα συναισθήματα, εκτός βεβαίως από αυτά που χαρακτηρίζονται 'ανδρικά'.

Μέσα στα πλαίσια αυτής της εξέλιξης, το κριτήριο ανδρισμού που εφαρμοζόταν παλαιότερα και συμπυκνωνόταν στο ότι «οι άνδρες δεν κλαίνε», ενώ είναι πλέον ξεπερασμένο, φαίνεται ακόμα να ασκεί την επιρροή του τόσο σε άνδρες όσο και σε πολλές γυναίκες. Αποτέλεσμα ψυχοθεραπευτές, όπως ο Horrocks,¹¹² να χαρακτηρίζουν αυτή την αδυναμία στους άνδρες 'συναισθηματικό αυτισμό'. Άνδρες δηλαδή που αποφεύγουν οποιαδήποτε σχέση οικειότητας με τους γύρω τους.

Μέσα σε αυτήν την κοινωνική κινητικότητα που παρατηρείται γενικότερα αλλά και ειδικότερα στο επίπεδο των φύλων νέες μορφές 'αρρενωπότητας' και 'θηλυκότητας' κάνουν την εμφάνισή τους, όπου τα όρια μεταξύ των δυο εμφανίζονται περισσότερο συγκεχυμένα. Οι άνδρες ανακαλύπτουν τη 'θηλυκή τους πλευρά' και οι κοινωνίες γίνονται περισσότερο ανεκτικές απέναντι στη δημόσια έκφραση του γυναικείου θυμού, στοιχείου της 'ανδρικής' τους πλευράς. Χαρακτηριστικό αυτής της αλλαγής που παρατηρείται είναι οι ολοένα αυξανόμενες εικόνες ανδρών που κλαίνε, η ελκυστικότητα που παρουσιάζει αυτή η εικόνα για τις γυναίκες καθώς και τα παράπονα που εκφράζονται από εκπροσώπους του 'ισχυρού φύλου' για την ανεκπλήρωτη ανάγκη τους να κλάψουν. Αντίστοιχα, ισχυρές γυναικείες προσωπικότητες κατακλύζουν τα μέσα ενώ κάνουν συχνά την εμφάνισή τους νέα πρότυπα 'ευαίσθητων' ανδρών και μάλιστα στο διαφημιστικό λόγο, που λογικά είναι λιγότερο πρωτοποριακός έναντι των άλλων.

Όλα αυτά βεβαίως απεικονίζουν απλά μια τάση αλλαγής αφού τα παλιά στερεότυπα συνεχίζουν να υφίστανται. Δεν είναι λίγα τα παραδείγματα γύρω μας που καθιστούν μια τέτοια διαπίστωση ορθή. Παρόλα αυτά, ορισμένα θα μπορούσαν να ξεχωρίσουν ανάμεσα στο πλήθος ως τα πλέον διαφωτιστικά και συνάμα χαρακτηριστικά, σε συμβολικό τουλάχιστον επίπεδο, αυτής της παλινδρόμησης μεταξύ 'παλιού και νέου'. Έτσι, δεν μπόρεσε να ξεφύγει της προσοχής μας το εξώφυλλο της κας Αγγελούλου με ανδρική ενδυμασία και στάση, σε ανδρικό περιοδικό, κατά τη διάρκεια της προετοιμασίας της Ελλάδας για τους Ολυμπιακούς Αγώνες της Αθήνας. Φαίνεται ότι ακόμα, παρ' όλες τις αλλαγές στη νοοτροπία μας, που επέτρεψαν ίσως την ανάθεση μιας τέτοιας υπεύθυνης θέσης σε μια γυναίκα, μια τόσο ισχυρή, ανταγωνιστική και επιθετική προσωπικότητα δεν θα μπορούσε να είναι ενδεδυμένη διαφορετικά.

---

¹¹² Horrocks, (1994), σελ. 30

5. Σύνοψη του ερευνητικού στόχου

Από όσα αναπτύχθηκαν έως εδώ γίνεται φανερό, ότι αυτό που μας ενδιαφέρει στο υπό εξέλιξη ερευνητικό πρόγραμμα είναι η καταγραφή της αναπαράστασης (και κατ' επέκτασιν της βιωμένης εμπειρίας) ανδρών και γυναικών για την επικοινωνία και τη σχέση τους με το άλλο φύλο. Μας ενδιαφέρουν, δηλαδή, κυρίως: (α) Ο τρόπος που κατανοούν τα υποκείμενα τον εαυτό τους αναφορικά με το φύλο τους (ως «άνδρας» ή «γυναίκα», αναλόγως), (β) ο τρόπος που κατανοούν το άλλο φύλο, (γ) ο τρόπος που βιώνουν τις διαφυλικές σχέσεις βάσει της έως σήμερα εμπειρίας τους.

Η σεξουαλικότητα και το συναίσθημα, η έκφραση και διαχείρισή τους στο πλαίσιο των διαφυλικών σχέσεων, δεν αποτελούν ένα αυτοτελές αντικείμενο της έρευνας αλλά υπεισέρχονται αυτομάτως και αναπόφευκτα εξαιτίας της φύσης του ερευνητικού αντικειμένου και συνεπώς αναζητάμε τα στοιχεία αυτά όπως προκύπτουν αυθόρμητως στο λόγο των συμμετεχόντων μας. Με αυτό το κριτήριο, διαμορφώθηκαν και οι άξονες που αποτέλεσαν τους οδηγούς συνέντευξης στα τρία πλαίσια που εξετάζουμε (στη φιλία, στην εργασία και στο ζευγάρι). Οι λειτουργικοί ορισμοί των πλαισίων στους οποίους στηρίχθηκε η έρευνα (δηλαδή, η έννοια της φιλικής σχέσης, της εργασιακής σχέσης και η έννοια του ζευγαριού που έχει «δεσμό»), καθώς επίσης και οι οδηγοί των αντίστοιχων συνεντεύξεων και άλλες λεπτομέρειες περί της μεθοδολογίας θα παρουσιαστούν αναλυτικά στις ερευνητικές εκθέσεις που θα ακολουθήσουν παράλληλα με τη ροή της διεξαγωγής του προγράμματος.

Βιβλιογραφία

- Ariès, Ph., Béjin, A. (1984) (Επιμ.) *Sexualité occidentale*. Paris, Seuil.
- Aubert, N. (1997) «Ο Δυσδιάκριτος Άνδρας: Από τη Διχοτόμηση στη Σύγχυση της Ταυτότητας» στο Κλ. Ναυρίδης & Ν. Χρηστάκης (Επιμ.) *Ταυτότητες: Ψυχοκοινωνική Συγκρότηση*, Αθήνα, Καστανιώτης
- Αντωνοπούλου, Χρ., (1999) *Κοινωνικοί Ρόλοι των δύο φύλων*, εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα
- Badinter, E., (1994), (μετ. Λίνα Σταματιάδη) *ΧΥ: Η ανδρική ταυτότητα*, εκδ. Κάτοπτρο, Αθήνα
- Banister, P., Burman, E., Parker, I., Taylor, M., Tindall, C. (2003) *Qualitative Methods in Psychology: A Research Guide*, Buckingham, U.K., Open University Press.
- Berne, E., (1996), (μετ. Σοφία Ανδρεοπούλου) *Παιχνίδια που παίζουν οι άνθρωποι*, εκδ. δίοδος, Αθήνα
- Bettelheim, B. (1954) *Symbolic wounds*. N. Y., Free Press.
- Blundell, S. (1995), (μετ., επιμ. Λίτσα Χατζηφώτη) *Γυναίκα στην Αρχαία Ελλάδα*, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2004
- Bozon, M., Hertrich, V. (2001) Rappports de genre et initiation sexuelle en Afrique et en Amérique Latine. *Genre, population, développement*, 2001.
- Bourdieu, P. (1998) *La domination masculine*. Paris, Minuit.
- Bradley, H., (1996) *Fractured Identities: Changing Patterns of Inequality*, Polity Press, Oxford, UK
- Brown Travis, Ch., Meginnis, K. L., Bardari, M.K. (2000) "Beauty, Sexuality and Identity: The Social Control of Women" in Brown Travis, Ch., White, J. W., (2000) *Sexuality, Society and Feminism*, American Psychological Association, Washington DC
- Βοσνιάδου, Τ. (1997) «Ζητήματα Μεθοδολογίας στη Διερεύνηση της Ταυτότητας του Φύλου στις Γυναίκες» στο Κ. Ναυρίδης & Ν. Χρηστάκης (Επιμ.) *Ταυτότητες: Ψυχοκοινωνική Συγκρότηση*, Καστανιώτης, Αθήνα.
- Canary, D. et al. (1995) *Relationship Conflict*, Sage, California.

- Chaumier, S. (2001) Vers de nouveaux liens conjugaux. *Sciences Humaines*, Hors-série 33, 10-14.
- Creswell, J.W. (1998) *Qualitative Inquiry and Research Design: Choosing Among Five Traditions*, London, Sage.
- Γιαννακόπουλος, Κ., (2001) «Ανδρική Ταυτότητα, σώμα και ομόφυλες σχέσεις: μια προσέγγιση του φύλου και της σεξουαλικότητας» στο Δημητρίου, Σ. (επιμ.), *Ανθρωπολογία των φύλων*, εκδ. Σαββάλας, Αθήνα
- Deliyanni, K., Sakka, D., Rentzi, S. (1998) *Masculinities in Europe*, Final Report of Greece to the EU founded project "Ariane", May
- Duncan Nancy, "Renegotiating Gender and sexuality in public and private spaces" in Duncan Nancy, (1996) *"Bodyspace: destabilizing geographies of body and sexuality"*, Routledge, London
- Ellias, N. (1997), (μετ. Ε. Βαϊκούση) *Η εξέλιξη του Πολιτισμού*, Τόμος Α', εκδ. Νεφέλη, Αθήνα
- Fevre, R. W., (2000) "Love and sex among heterosexuals", στο Fevre, R. W., *The Demoralisation of Western Culture: Social Theory and the Dilemmas of Modern Living*, Continuum, London
- Fischer, A., (ed.), (2000) *Gender and Emotion*, Cambridge University Press, UK
- Foucault, M. (1978) *Ιστορία της Σεξουαλικότητας*, Αθήνα εκδ. Ράππα
- Giddens, A. (2005, αγγλική έκδοση 1992) *Η Μεταμόρφωση της Οικειότητας: Σεξουαλικότητα, Αγάπη & Ερωτισμός στις Μοντέρνες Κοινωνίες* (μετ. Α. Καλογιάννης), Πολύτροπο, Αθήνα.
- Gough, Brendan, (2001) "Biting Your Tongue': negotiating masculinities in contemporary Britain", *Journal of Gender Studies*, Vol. 10, No 2, pp. 169-185
- Héritier, F. (1996) *Masculin/Féminin. La pensée de la différence*. Paris, Odile Jacob.
- Horrocks, R., (1994), *Masculinity in Crisis*, St. Martin's Press, New York
- Ιγγλέση, Χρ., (1993) *Πρόσωπα γυναικών – Προσωπεία της συνείδησης*, εκδ. Οδυσσέας, Αθήνα
- Justad, Mark J., (2000) "Women's Studies and Men's Studies: Friends or Foes?", *Journal of Men's Studies*, 8, no3, Spring, pp.401-406

- Kann, Mark E., (2000) "A Symposium on the Relationship Between Men's Studies and Women's Studies", *Journal of Men's Studies*, 8, no3, Spring, pp.393-417
- Kaufman J.C. (1997), (μετ. Α. Πασσιά – Φ. Μανδηλαράς) *Σώματα γυναικών βλέμματα ανδρών: η κοινωνιολογία του τόπλες*, Αθήνα, εκδ. ΜΑΡΑΘΙΑ
- Kimmel, D.C. (1974). *Adulthood and Aging: An Interdisciplinary Developmental View*, New York, John Wiley & Sons, 1974.
- Καζάζη, Μ., (1995) *Ανθρώπινες Σχέσεις και Επικοινωνία*, εκδ. Έλλην, Αθήνα
- Καραμάνου, Άννα, «Καμία ανοχή στη βία κατά των γυναικών», *ΚΥΡΙΑΚΑΤΙΚΗ ΕΛΕΥΘΕΡΟΤΥΠΙΑ*, 23/8/2003
- Καρζής, Θ., (1997) *Η Γυναίκα στο Μεσαίωνα: Χριστιανισμός - Δυτική Ευρώπη - Βυζάντιο – Ισλαμισμός*, 2^η βελτιωμένη έκδοση, εκδ. Φιλιππούτης, Αθήνα
- Καφετζόπουλος, Ε., (1999) *Ο σεξουαλικός Πίθηκος: Πώς το σεξουαλικό ένστικτο διαμόρφωσε την ανθρώπινη φύση και τον πολιτισμό*, εκδ. κάτοπτρο, Αθήνα
- Κούρτοβικ, Δ., (1994) *Η εξέλιξη της ανθρώπινης σεξουαλικότητας*, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα
- Κυριαζή, Ν. (1998) *Η Κοινωνιολογική Έρευνα: Κριτική Επισκόπηση των Μεθόδων και Τεχνικών*, Ελληνικές Επιστημονικές Εκδόσεις, Αθήνα.
- Laquer, Thomas, "Orgasm, Generation, and the Politics of Reproductive Biology", in Gallagher, Catherine, Laquer, Thomas, (1987) *The Making of the Modern Body: Sexuality and Society in the Nineteenth Century*, University of California Press, US.
- Lindlof, T.R., *Qualitative Communication Research Methods*, London, Sage, 1995.
- Lorber, J., (1994) *Paradoxes of Gender*, Yale University Press
- Lupton, D., (1998) *The Emotional Self*, Sage Publications, London
- Λάζος, Γρ., (1997) *Η Σεξουαλικότητα ως Αξία στη σύγχρονη Ελλάδα*, εκδ. Δελφίνι, Αθήνα
- Λάζος, Γρηγόρης, «Γυναίκες σε μόνιμη κακοποίηση», *ΚΥΡΙΑΚΑΤΙΚΗ ΕΛΕΥΘΕΡΟΤΥΠΙΑ*, 23/8/2003
- Maddock, S., (1999) *Challenging Women: gender, culture and organization*, Sage Publications, London
- Madill, A., Brendan, G., Lawton, R & Stratton, P. (2005) "How We Supervise Qualitative Projects", *Psychologist*, 18(10), 616-618.

- Maisonneuve, J. (2001) *Εισαγωγή στην Ψυχοκοινωνιολογία*, μεταφ. Ν. Χρηστάκης, Τυπωθήτω-Δαρδανός, Αθήνα.
- Malone, K. R., "Feminism and Psychoanalysis Consider Sexuality and the Symbolic Order: Would Social Construction Join us" in Bayer Betty, (2000) *Reconstructing the psychological subject*, Sage Publications
- Meyrowitz, J. (1985) *No Sense of Place: The Impact of Electronic Media on Social Behavior*, Oxford University Press, New York.
- Mishler, E. (1996) *Συνέντευξη Έρευνας: Νοηματικό Πλαίσιο και Αφήγημα*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα.
- Muldorf Bernard, (1980) *Σεξουαλικότητα και Θηλυκότητα*, εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα
- Ντάβου, Μπ., (2000) *Οι διεργασίες της σκέψης στην εποχή της Πληροφορίας: Θέματα Γνωστικής Ψυχολογίας και Επικοινωνίας*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα.
- Ντάβου, (2004), «Περί μελέτης της Συγκίνησης» στο Oatley, K. & Jenkins, J.M. (μετ.), (2004-πρώτη αγγλική έκδοση το 1996), *Συγκίνηση: Ερμηνείες και Κατανόηση*, Αθήνα, εκδ. Παπαζήση
- Oakes, G., (μετ. & εκδ.), (1984) *George Simmel: On Women, Sexuality, and Love*, Yale University, USA
- Oatley, K. & Jenkins, J.M., (2004-πρώτη αγγλική έκδοση το 1996), (μετ. Μ. Σόλμαν-Μπ. Ντάβου). *Συγκίνηση: Ερμηνείες και Κατανόηση*, Αθήνα, εκδ. Παπαζήση
- Ortner S., (1994) «Είναι το Θηλυκό για το Αρσενικό ό,τι η Φύση για τον Πολιτισμό;» στο Μπακαλάκη Α.(επιμ.), *Ανθρωπολογία, Γυναίκες και Φύλο*, Αθήνα, εκδ. Αλεξάνδρεια
- Παπαταξιάρχης, Ε., Παραδέλης, Θ., (επιμ.) (1992) *Ταυτότητες και φύλο στη Σύγχρονη Ελλάδα: Ανθρωπολογικές προσεγγίσεις*, εκδ. Καστανιώτη Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Αθήνα
- Παρασκευόπουλος, Ι. Ν., Μπεζεβέγκης, Η. Γ., Γιαννίτσας, Ν. Δ., Καραθανάση-Κατσαούνου, Α., (επιμέλ.), Τόμος Α' (1995) *ΔΙΑΦΥΛΙΚΕΣ ΣΧΕΣΕΙΣ: Εισηγήσεις στο Σεμινάριο Κατάρτισης Εκπαιδευτικών-Στελεχών σε Θέματα Σεξουαλικής Αγωγής και Ισότητας των Φύλων*, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα
- Πρυνεντύ, Ζακύ, «Το Γυναικείο Κίνημα και η Γέννηση του Νέου Άνδρα: Προς μια Εκθήλυνση των Ηθών», στο Παρασκευόπουλος, Ι. Ν., Μπεζεβέγκης, Η. Γ., Γιαννίτσας, Ν. Δ., Καραθανάση-Κατσαούνου, Α., (επιμέλ.), Τόμος Β' (1998) *ΔΙΑΦΥΛΙΚΕΣ*

- ΣΧΕΣΕΙΣ: Εισηγήσεις στο Σεμινάριο Κατάρτισης Εκπαιδευτικών-Στελεχών σε Θέματα Σεξουαλικής Αγωγής και Ισότητας των Φύλων*, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα
- Raymond, L. (1993) *Doing Research on Sensitive Topics*, London, Sage.
- Richardson, J. (1996) (Ed.) *Handbook of Qualitative Research Methods for Psychology and the Social Sciences*, Leicester, U.K., BPS Books.
- Ρέιμον-Ριβιέ, Μπ., (1999), (μετ. Μαρίζα Ντε Κάστρο). *Η κοινωνική ανάπτυξη του παιδιού*, Εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα
- Robertson, John M, Johnson, Ann L., Benton, Stephen L., Bradley, A., Cabral, Jennifer, Woodford, Joyce A., (2002) "What's In a Picture? Comparing Gender Constructs of Younger and Older Adults", *Journal of Men's Studies*, 11, No 1, Fall, pp. 1-27
- Ρουμπάνη, Νίκη «Οικογενειακή βία το κοινό μυστικό», *ΚΥΡΙΑΚΑΤΙΚΗ ΕΛΕΥΘΕΡΟΤΥΠΙΑ*, 23/8/2003
- Seidler, Jeleniewski, V., 'Men, Heterosexualities, and Emotional Life', in Pile, S., Thrift, N., (eds), (1995) *Mapping the Subject: geographies of cultural transformation*, Routledge, London
- Sommer, V. L., (2000) "Men's Studies and Women's Studies: Should They Be Wed?", *Journal of Men's Studies*, 8, no3, Spring, pp. 395-400
- Spitzberg, B. H., Cupach, W. R., (1998), (Eds). *The Dark Side of Close Relationships*, Lawrence Erlbaum Associates, Mahwah, USA.
- Tabet, P. (1985) Fertilité naturelle, reproduction forcée. Στο N. C. Mathieu (Επιμ.) *L'arraisonnement des femmes. Essai d'anthropologie des sexes*. Paris, Cahier de l'homme, EHESS.
- Veyne, P. (1991) L'homosexualité à Rome. Στο *Amour et sexualité en Occident*. Paris, Seuil.
- Urschel, Joanne K., (1999) "Pedagogical Issues and Approaches Encountered in a Psychology of Men Course", *Journal of Men's Studies*, 8, no1, Fall, pp. 1-10
- Urschel, Joanne K., (2000) "Men's Studies and Women's: Commonality,, Dependence, and Independence", *Journal of Men's Studies*, 8, no3,, Spring, pp. 407-410
- Walzer, A., (2002) "Narratives of Contemporary Male Crisis: The (Re)production of a National Discourse", *Journal of Men's Studies*, 10, no2, Winter, pp. 209-23

Wouters, C, (1992) "On Status Competition and Emotion Management: The Study of Emotions as a New Field", Featherstone, M (ed), *Cultural Theory and Cultural Change*, Sage Publications, London

Zook, Melinda S., (2002) "Integrating Men's History into Women's History: A Proposition", *The History Teacher (Long Beach, Calif.)*, 35, no3, May, pp. 373-387

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Ι

Προφίλ Συμμετεχόντων

		ΨΕΥΔΩΝΥΜΟ	ΗΛΙΚΙΑ	ΕΠΑΓΓΕΛΜΑ	ΕΠΙΕΠΛΟ ΜΟΡΦΩΣΗΣ	ΠΡΟΣΩΠΙΚΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ
25-34	Άνδρες					
	1	Άρης	25	Φοιτητής	Ανώτατο	Σχέση 4 χρόνια
	2	Κυριάκος	29	Υπάλληλος ναυτιλιακής εταιρείας	Ανώτατο	
	3	Γεράσιμος	25	Φοιτητής	Ανώτατο	Σχέση 2 μ.ηνες
	4	Γρηγόρης	26	Δημοσιογράφος	Ανώτατο	Σχέση 1 χρόνο
	5	Μάκης	31	Τραπεζικός Υπάλληλος	Ανώτατο	Σχέση 3 χρόνια
	Γυναίκες					
	1	Κέλλυ	26-27	Ιδιωτική υπάλληλος	Ανώτατο	Σχέση 2,5 χρόνια
	2	Αριάννα	34	Εγκληματολόγος-Εκπαιδευτικός	Ανώτατο	Χωρίς Σχέση
	3	Σταυρούλα	29	Ιδιωτική υπάλληλος	Ανώτερο	Χωρίς Σχέση
4	Βάσια	28	Ιδιωτική υπάλληλος	Ανώτερο	Συζεί-Σχέση 3 χρόνια	
5	Δάφνη	25	Πρώην ιδιωτική υπάλληλος-προς αναζήτηση εργασίας	Ανώτατο	Συζεί-Σχέση 3 χρόνια	
35-44	Άνδρες					
	1	Δημοσθένης	38	Ναυτιλιακά		Παντρεμένος-2 παιδιά
	2	Πάρης	43	Ιδιωτικός Υπάλληλος	Ανώτερο	Χωρισμένος-χωρίς σχέση
	3	Αποστούλης		Ιδιωτικός Υπάλληλος	Ανώτατο	Χωρίς Σχέση
	4	Πάνος	38			Συζεί
	5	Διονύσης				
	Γυναίκες					
	1	Φαίη	43	?		Σε διάσταση - 2 παιδιά
	2	Μαριάνθη	37	Ιδιωτική Υπάλληλος	Ανώτερο	Σχέση 2,5 χρόνια
	3	Αλίκη	35	Ιδιωτική Υπάλληλος	Ανώτατο	Παντρεμένη-1 παιδί
4	Λίτσα	36	Ιδιωτική Υπάλληλος	Ανώτερο	Σχέση 7 μήνες	
5	Μαριλένα	43	Ψυχολόγος	Ανώτατο	Χήρα - 1 παιδί	
45-54	Άνδρες					
	1	Μανόλης	45	Προϊστάμενος ασφάλειας σε τράπεζα	Μέσο	Χωρισμένος-2 παιδιά-Σχέση
	2	Λεωνίδας	50	Ψυχολόγος	Ανώτατο	Παντρεμένος-1 παιδί
	3	Γιάννης	49			
	4	Θοδωρής	46	Ελεύθερος Επαγγελματίας	Ανώτερο	Παντρεμένος
	5	Ντίνος	49	Επιχειρηματίας	Μέσο	Χωρισμένος-2 παιδιά

Γυναίκες						
1	Μάρω	45	Δημ.Υπάλληλος	Ανώτερο		
2	Βάλια	49	Εκπαιδευτικός	Ανώτατη		Παντρεμένη-2 παιδιά
3	Ελεάννα	51	Εκπαιδευτικός	Ανώτατη		Παντρεμένη-2 παιδιά
4	Δήμητρα	46	Χημικός	Ανώτατη		Χωρίς Σχέση
5	Έλενα	49	Δημ.Υπάλληλος	Ανώτερο		Παντρεμένη-2 παιδιά

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΙΙ

Οδηγός συνέντευξης ζευγαριού:

1. Είχες ή έχεις κάποιο δεσμό; Αισθάνεσαι ότι είσαι ζευγάρι με κάποιον; Τι σημαίνει να έχεις δεσμό (να είσαι ζευγάρι);
2. Μίλησέ μου για κάποια σχέση σου σημαντική; Τι την έκανε σημαντική αυτή τη σχέση; Θέλεις να μου περιγράψεις πώς ξεκίνησε και πώς εξελίχθηκε;
3. Τι κοινό (πρέπει να) έχουν δυο άνθρωποι που είναι μαζί (ενδιαφέροντα, αξίες, προσδοκίες, παρέες, παρελθόν....;)
4. Τι θέλεις (τι περιμένεις) να σου προσφέρει ο άλλος σε μια σχέση; Τι προσφέρεις εσύ;
5. Συζητάς τα πάντα με τον άνθρωπο που είσαι μαζί; Τι δεν συζητάς, για ποιους λόγους; Αισθάνεσαι ότι ο άλλος συζητάει τα πάντα μαζί σου; Θα ήθελες να συζητάτε τα πάντα;
6. Εκφράζεις στον άλλο όλα τα συναισθήματά που έχεις (γι' αυτόν, για τη σχέση, για άλλους ανθρώπους, για δικά σου προβλήματα);
7. Αισθάνεσαι ότι ο άλλος σε καταλαβαίνει (πότε και σε τι καλά και πότε και σε τι άσχημα); Που οφείλεται αυτό (η κατανόηση ή η έλλειψη); Εσύ νιώθεις πως τον καταλαβαίνεις (τον γνωρίζεις πολύ καλά, κάθε πτυχή του εαυτού του);
8. Τι κάνεις όταν ο άλλος δεν σε καταλαβαίνει; Σε καλύπτει αυτό που κάνεις ή θα 'θελες να κάνεις κάτι άλλο που για κάποιο λόγο δεν μπορείς (τι σε κάνει να μην μπορείς);
9. Πώς (και γιατί) δημιουργούνται διαφωνίες, καυγάδες κλπ. Τι γίνεται όταν διαφωνείς με τον άλλο;
10. Ποιος παίρνει τις πρωτοβουλίες στη (σε μια) σχέση (πρωτοβουλίες γενικώς, στον έρωτα στη συμφιλίωση, στις δραστηριότητες);
11. Ανησυχείς μήπως χάσεις τον άλλο; Πώς θα ήταν (ή πώς ήταν) αν τον έχανες; Αισθάνεσαι ότι ο άλλος ανησυχεί μήπως σε χάσει; Τι τον κάνει να ανησυχεί;
12. Αλλάζουν οι σχέσεις (πλαστικότητα της σεξουαλικότητας);
13. Τι είναι αυτό που σε ελκύει πρώτο σε έναν άνδρα (τι κοιτάς πρώτα); Εσένα, τι πιστεύεις ότι σε κάνει ελκυστική στους άνδρες; Τι σε απωθεί; Τι σε σένα πιστεύεις ότι απωθεί τους άνδρες; (μας ενδιαφέρει να δούμε τα όμοια και τα κοινά κριτήρια,

ανεξαρτήτως του αν αναφέρονται στην προσωπικότητα ή τη φυσική παρουσία του άλλου).

14. Πώς θα ήταν μια ιδανική σχέση; Πες μου μερικά από τα σημαντικότερα πράγματα που ζητάει μια γυναίκα σε μια σχέση; Τι πιστεύεις ότι ζητάνε οι άνδρες από μια σχέση (μας ενδιαφέρουν οι διαφορές ανά «κύκλο ζωής»;

Οδηγός συνέντευξης εργασιακών σχέσεων:

1. Μίλησέ μου για τις εργασιακές σου σχέσεις με άνδρες. Είναι διαφορετικές από ότι με τις γυναίκες;
2. Τι τις κάνει διαφορετικές; (Αν μας απαντήσουν όχι, τότε ρωτάμε ευθέως: Το φύλο δεν κάνει διαφορά; Και συνεχίζουμε τη συζήτηση περί «ομοιότητας» στο χώρο της εργασίας για να καταλάβουμε τι κάνει η γυναίκα αυτή με τη σεξουαλικότητά της όταν δουλεύει).
3. Μίλησέ μου για κάποια συνεργασία σου με άνδρα. Ποια ήταν η εμπειρία σου; Ποια πράγματα ήταν δύσκολα, δυσάρεστα; Ποια ήταν ευχάριστα, εύκολα; Τι θα άλλαζε αν η συνεργασία αυτή είχε γίνει με μια γυναίκα;
4. Τι είδους συγκρούσεις υπήρξαν; Πώς αντιμετωπίστηκαν; Αν η συνεργασία αυτή ήταν με μια γυναίκα θα υπήρχαν συγκρούσεις; Πώς θα αντιμετωπιζόνταν (με τον ίδιο τρόπο, διαφορετικά);
5. Προτιμάς να συνεργάζεσαι περισσότερο με άνδρες ή με γυναίκες (για ποιους λόγους); Περιμένεις διαφορετικά πράγματα σε κάθε περίπτωση; Συμβάλλεις με διαφορετικό τρόπο; Εσύ πιστεύεις ότι οι άνδρες θέλουν να συνεργάζονται μαζί σου (ειδικά, με γυναίκες γενικά); Για ποιους λόγους;
6. Συνδέεσαι με τους στενούς σου συνεργάτες; Πώς και πόσο (π.χ. γίνεστε φίλοι, κάνετε άλλες δραστηριότητες μαζί, κλπ.); Παίζει ρόλο το φύλο στο αν, στο πώς και στο πόσο θα συνδεθείς;
7. Τι κάνει μια εργασιακή σχέση ιδανική; Αλλάζει αυτό αν ο άλλος είναι γυναίκα ή άνδρας; Πώς αλλάζει;
8. Παίζει ρόλο στις συνεργασίες σου με άνδρες το ότι είσαι γυναίκα; Αισθάνεσαι να σε βλέπουν διαφορετικά; Γιατί; Για σένα, παίζει ρόλο ότι ο άλλος είναι άνδρας; Αν υπάρξει ερωτική έλξη σε μια συνεργασία τι απογίνεται; Πώς τη διαχειρίζεσαι, αν τη νιώθεις εσύ; Πώς αν τη νιώθει και την εκφράζει ο άλλος;

Οδηγός συνέντευξης ετερόφυλης φιλίας:

1. Έχεις κάποια ή κάποιες στενές φιλικές σχέσεις με άντρες (ή γυναίκες αντίστοιχα) (εννοούμε με άτομα του άλλου φύλου);
Μίλησέ μου γι' αυτές.
(αν απαντήσει αρνητικά μπορούμε να ρωτήσουμε π.χ.: Γιατί συμβαίνει αυτό; και Τι σε κάνει να πιστεύεις ότι δεν μπορεί να υπάρχει στενή φιλία ανάμεσα σε μια γυναίκα και έναν άντρα;
2. Σε τι διαφέρει αυτή η φιλία από τη φιλία σου με άντρες (ή γυναίκες αντίστοιχα).
(Διευκρινιστικά: Συζητάτε διαφορετικά πράγματα, Αισθάνεσαι διαφορετικά; Έχετε διαφορετικές δραστηριότητες; Παίρνετε διαφορετικές πρωτοβουλίες; κ.ο.κ.Αν συμβαίνει κάτι από αυτά πώς το εξηγείς ;)
3. Πώς αντιμετωπίζουν οι άλλοι (ο κοινωνικός περίγυρος, ο/η σύντροφός σου) αυτή τη στενή φιλική σου σχέση με έναν άντρα (ή μια γυναίκα αντίστοιχα);
4. Έχεις ποτέ βρεθεί στην κατάσταση αυτός ο άντρας (ή γυναίκα αντίστοιχα) φίλος σου να σε επιθυμεί και σεξουαλικά ή/και να σου ζητάει και κάποιου είδους σεξουαλική σχέση;
Πώς αντέδρασες σε αυτήν την περίπτωση;
Τι συνέβη στη σχέση τελικά;
5. Έχεις ποτέ νιώσει ερωτική ή/και σεξουαλική επιθυμία (ή έλξη) για αυτόν τον άντρα φίλο σου (ή γυναίκα φίλη σου αντίστοιχα);
Μίλησέ μου γι' αυτό; (Διευκρινιστικά: Πιστεύεις ότι είναι αμοιβαία αυτή η επιθυμία; Έχει υπάρξει κάποιου είδους περιστασιακή σεξουαλική σχέση(ή σεξουαλικό παιχνίδι) με αυτό το άτομο; Πώς ένιωσες; Τι συνέπειες είχε στη σχέση;
Περνάει από το μυαλό σου κάποια σεξουαλική σκέψη για τους περισσότερους άντρες (ή γυναίκες αντίστοιχα) φίλους σου παρόμοια;
Αν απαντήσει όχι ρωτάμε: Τι κάνει αυτή τη διαφορά κατά τη γνώμη σου; Σε τι πιστεύεις ότι διαφέρει μια τέτοια φιλική σχέση που εμπεριέχει επιθυμία για σεξ (ή σεξ) από μια άλλη αντίστοιχη χωρίς σεξ;
6. Υπάρχουν συγκρούσεις στη σχέση αυτή; (ή έχετε ποτέ τσακωθεί;).
Κατά τη γνώμη σου, σε τι μοιάζει και σε τι διαφέρει μια τέτοια σύγκρουση από μια σύγκρουση στα πλαίσια μιας ομόφυλης φιλίας; (ή και από μια σύγκρουση στα πλαίσια μιας σχέσης ζευγαριού;)
7. Αλλάζει αυτή η σχέση όταν έχεις κάποιο ερωτικό δεσμό; Για ποιους λόγους; Πώς νιώθεις γι' αυτό;